

Ба 47146

М. НІКАНОВІЧ

КРЫК ПРАЦЫ

1671-р'

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВYДАВЕСТВА
МЕНСК — 1928

Б А 47146

М. НІКАНОВІЧ

КРЫК ПРАЦЫ

Апавяданьні

1671-Р

Б А 47146

~~14380~~

Бел. с. дзесяц
1994 г.

Рабочы Факультэт
14380
БІБЛІАТЭКА
Беларускага Дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы

БССР
Імя
ЛЕНІНА

2186

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
М Е Н С К — 1928

25. 04. 2009

Заказ № 124.

У ліку 3.000 экз.

Галоўлітбел № 265.

1-ая друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва.

К Р Ы К П Р А Ц Ы

1926,
н.ш. 4, № 7-8 (16-17)

I.

Пырснулі халаднавата-ружовыя праменьні на журботна-хмгурае неба, лютым на пасівелы ад туману ранішняга лес і, нарэшце, рассыпаліся яны па вёсцы, шэрай і сырой ад вілыготнай і халоднай ночы.

А трохі счакаўшы, за імі і вецер аднекуль прыскочыў з густой і цяжкай песьняй жытніх прастораў і смутна-кучаравага лесу, з песьняй слаўных прасьцягаў, шырока-затканых ужо пажоўклым, мякка-пахнучым...

Песьня раздольніка-ветру прысталася ў вуліцах вёскі і загубілася па дварох ды гумнах, але сам ён перакаціўся цераз усю вёску за платы і, напаткаўшы на выкашаных ужо паплавах пасучы кароў дзяўчынку,—зазірнуў ёй у твар чырвона-загарэлы і, вырваўшы сваёй ласкай з яе пасівераных вуснаў моцную, з ціхай туюю песьню,—з радасьцю панёс яе па калючаму іржэўніку...

Пятрова ночка маленька,

ня выспалася паненка...

красачкі рвала—

драмала;

Вяночак віла—

заснула...

Цёрся тэты вецер аб іржэўнік, растрасаў песьню дзявочую, узьлятаў над нязжатымі дзесяцінамі і вымагаў

ад іх новых песень, і зноў нёс іх назад, у вёску раскатурханую... І нізкія, прыціснутыя да зямлі, сівыя хаты ды ўехаўшыя па бровы свае ў платы жытнія, і па шапкі— у цёмна-зялёныя купы дрэў,—скінулі сваю дрэму салодкую і пазяхнулі дзвярыма скрыпучымі, лыпнулі насустрач сонцу вокнамі чырвонымі...

Спачатку ў адным канцы, потым пасярэдзіне, а тады адразу з усіх двароў напоўнілася вёска таласамі чыстымі, моцнымі, запартаванымі пры цяжкой рабоце і слаўнымі, як гэта летняя раніца... І, здавалася, лішне гэта тукаць, падаваць свой голас, бо і так адзін аднаго пазнае, наперад бяз слоў думку і жаданьні ўловіць і з любасьцю выканае... Аднак таласамі поўнілася вёска.

— Кастусь, ты малаток і бабку захапіў?..

— Захапіў!..

— Ну, а як, добра твая каса?..

— І, братка-ж ты мой, ня ўрокам кажучы, як брытва!..—і Кастусь, на вуліцы, як нёс на плячы касу, так раптам зьняў яе, бліснуўшы лязом на сонцы і, мацаючы чорна-жоўтымі і шурпатымі рукамі, паднёс да носу свайго суседа Данілы.—Глядзі!.. Удача, дый толькі! Гэта-ж во, быў я пазаўчора ў коопэратыве, гляджу,—косы ёсьць... памацаў,—палатно тонкае, звон дае адмысловы, ну, от, думаю і вазьму!.. Як кляпаў, думаў, лопавак насаджу; дык дзе там?!—І Кастусь адтапыранымі вуснамі пацягнуў кончык цыгаркі ў жоўтай палеры, зморшчыўся, адставіўшы вусы, каб не асмаліць іх, глыбока зацягнуўся, і, кінуўшы недалгарак на зямлю, плюнуў і зацёр босай лапцяватай нагой.

— Ня думай ты,—захапіўся Кастусь,—стану вось я з гэтай касой—двух любых табе з пракосу выганю!..

— Ну, маніш, вот-жа...

— Яй-права!.. дурны!..

І абарваўшы гамонку ды глянуўшы на сонца, якое толькі што выкалуплівалася з мутна-шэрае імглы, і ў канец вуліцы, дзе яго баба ішла нечага ў другую суседнюю хату, Кастусь, яшчэ нешта буркнуўшы пад нос, лёгка ўскінуў на плячо касу з торбачкай ежы, а ў другую руку ўзяўшы ражачку з жоўценькім на дне пяском для трапашкі і бруском, шапоў ша дарозе за вёску, на сенажаці, весела азіраючыся па баках.

Церабіў вецер яго мяккія рудыя вусы, казытаў у барадзе, за рапшліеным каўняром сарочкі, і, нарэшце, скаўзануўшы каля вушэй прыемным халадком, забягаў ззаду яго і доўга тармасіў у бакі кашулю кужэльную, сыравата-мяккую яшчэ ад непрасохшага за ноч поту пры касьбе ўчора...

Ціха давала тонкія сталёвыя пукі каса ўтары на плячох Кастуся, мякка падаваўся пясок пад босымі яго нагамі, міла глядзелі ў самае нутро стракатае поле ды сенажаці, і мо' ад гэтага, а мо' і так проста, што дарогай добра думаецца, Кастусь усміхнуўся, ускінуў шэрыя вочы на сонца, на сенажаці, потым ізноў на сонца, і, жмурачыся ўжо ад яскравага сьвету, думкай прасторы агарнуў:

— Вот колькі я ўжо год жыву, дык ніводнай мінуткі ня згуляў; як узрос, дык за працу і хатіўся... І цяжка-ж іншы раз бывае, але от жывеш усё і працуеш...

І зноў штось разабраўшы глыбока дзесьці ў сабе самім, моцна падумаўшы выкінуў другую думку, якую выпхнула яе папярэдняя: працуеш і—жывеш!..

І як-бы вырашыўшы важнае пытаньне, Кастусь здаволена ўздыхнуў, адалнаў і зусім сыцёр з памяці гэтую думку і, пачуўшы яшчэ здалёку сіпла-прыдушаны голас касы з паплавоў ды звон абуха ў сьвежа-здоровую і тоўстую хвою, што расла ў канцы сенажаці пры лесе,—

прыбавіў ходу, і ўвабраўся ў штодзеннае, клапацліва-
балючае...

— От дождж прапаў, хоць ты што хочаш!.. Калі гэтак
пабудзе, дык нічога ня будзем жаць з ярыны!..

І раптам перабег на другія думкі:

— Каб скасіць гэта хутчэй сваю сенажаць ды зялё-
ненькім увабраць, не згналіць, а тады чорт яго бяры!..
Няхай сабе дождж ідзе хоць цэлы тыдзень, бо вельмі-ж
ён патрэбен!..

І падпіханы гэтымі думкамі, Кастусь павярнуў з да-
рогі на шырокую сьценку наабашал сагнутага над ёю ў
палавіну ад цяжкасыці каласоў няжатага жыта і, шмор-
гаючы нагамі па жоўтай і бурай, спаленай сонцам, тра-
ве,—яшчэ шывчэй пасігаў, каб скараціць як час хадзьбы
на свае пакосы.

А вёска чалавечымі зыкамі і жалезным звонам перасі-
ліла намаганьні ветру і адкінула далёка за пожны і сена-
косы яго шесьні прышёрла іх аж да лесу, і там толькі за-
стаўся ён рызыкаваць і ўсё нешта жаліцца верхавінам
дрэў...

У некаторых дварох пачалі кляпаць косы, там ва-
стрыць ды прабаваць на прыгуменьні, ці добра будзе рэ-
заць...

Дробна бразгаць жалезам разьежджаныя драбінкі,
а з дальняга двара чуваць, як нешта цяжкое чарадой
паднімаюць і як працоўны крат-стогн цяжка і шырока
вырываецца з здаровых прудзей...

— Р-р-разоооўм!.. Гоп!..

— Яшчэ трэшкі!..

— Усе!.. Бяры!..

— Р-раз!..

— Г-гах!..

— Налятай!..

А там дальш замурзаны ў сажу з ног да талавы, чорнымі, закасанымі за локці рукамі налёг каваль сякерай на тачыла ў расстаўленых яго нагах і, за кожным разам аднімаючы ад каменя сякеру, далікатна мацаў пальцамі яе лязо, усё круціў палавою і з усьмешкай, здаровым голасам, як молатам па кавадлу,—кідаў вастраносаму худому хлапцу:

— Што?! Ўжо ўмарыўся?! Круці, круці, брат, яшчэ мала, не дайшло, значыць, да точкі... Калі досыць будзе, дык скажам; ня бойся, не падарвешся!.. Ад напружнасьці ў хлалца нэрвова падрыпваў адзін бок шчакі яго, і, круцячы тачыла, усё прабаваў усьміхацца, патураль гэтым кавальскім жартам, і, паддругое, замаскаваць уздрыпі шчакі, але ўсе неяк у яго ня выходзіла гэта на сьмех, і здавалася, ды зусім падобна было, што хлапец на плач зьбіраецца...

— Ці ня плачаш ты ўжо, га?!—трымнуў каваль у яго над талавою і сам зарагатаў у густыя вусы сіплым кавальскім сьмехам.—Гэта табе, брат, не каля дзеўкі ўвіхацца!.. Хо-хо-хо!..

— Што вы, дзядзька?! Ды я так сабе толькі!.. Дзе там...—вінавата і саромліва кінуў хлапец і адварнуў талаву ў другі бок, каб не сустрэкацца больш з вачыма кавалю...

Ад гэтых слоў і думка злосная зьявілася ў хлалца:

— Ты-б і сам заллакаў, каб узяўся круціць, а то сядзіць сабе, як пан, ды наваліўся, як бык, на тачыла і яшчэ сьмяецца, выдумляе чорт ведае што!..

Заляскалі калёсы па пыльнай дарозе і перабілі думку хлалца; задрыгала жаласна каса, увязаная ззаду седажоў; заіржаў жарэбчык, адстаўшы ад маткі, і потым заланатаў наўздагон за возам...

— Ку-у-узь-кузь-кузь-кузь!..—расплыўся з воза ў мутным пыле сіпавата-шапялявы голас дзядулі, потым яшчэ гучней заляскалі калёсы і сыцёрлі іншыя зыкі.

Старэйшыя дзеці цэлай чарадой сабраліся пасярод вёскі з граблямі і торбачкамі ды збанкамі і з слаўным сваім крыкам, падзяцінаму штурхаючыся, пабеглі за гумны.

Ціха выплыла на вуліцу высокая, поўнагрудая з мілымі шэрымі вачыма на кругла-загарэлым здаровым твары, з поўнымі вуснамі—вясковая красуня Марыля... Азірнула яна па канцох вёскі, абцягнула чысты, белы ў пасачкі, свой кафтанік, азірнула спадніцу, паправіла хустку чырвоную, падаткнуўшы пад яе надаедлівыя кашлаўкі каштанавых валасоў, што выбіліся на высокі белы лоб, і з усмешкаю ўскінула граблі на плячо ды, пералазячы цераз вешніцы, што на выган выходзілі,—сакавітагрудным сваім голасам шырока распляскала песьню вясёлую:

«Сьвеціць сонца у ваконца
На маю пасьцелечку»...

Далёка ўжо пайшла дзяўчына, а песьня топіцца, калышпацца, звоніць!..

Устала сонца над вёскаю,—а ўжо нікога там не застала.

II

— Вінцэсь, скакай проста!.. Ня бойся!..

— Валі ў адзёжы, вымыецца і высахне зараз-жа!..
Бач, як потам прабрала яе!..

— Пльві на вір!.. Так-так-так!..

— Ого-го-го-го!.. От, браткі мае, добра!..

— Здаецца і сядзеў-бы ў ёй цэлы дзень!.. Хоць няхай пот добра адмыецца, а то прыстаў з гразёй да цела, дык...

— Плясь!!!—рынуўся нехта з берагу і высока падкінуў уверх цэлы дождж пырскаў.

— Памалу ты, чорт!..

Запрудзілі людзі рэчку сваімі жоўтымі, белымі, бурымі цэламі, сядзяць у яе шклянай вадзе, старанна труць далонямі, пазноццямі, пальцамі шыю, галаву, усё сваё цела,—адмываюць пот і грязь... А некаторыя ў здаволенасьці сядзяць па шыю ў рэчцы і ня кратаюцца: сіл сьвежых набіраюцца...

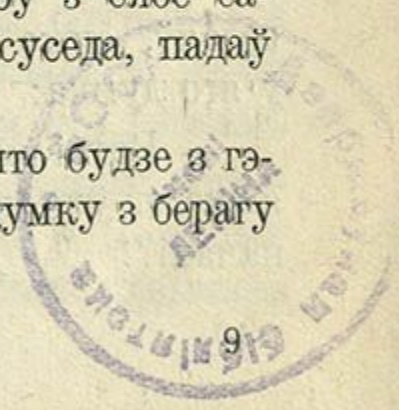
Як ні стараліся людзі ўсякім парадкам суняць ход рэчкі, загаціць яе, млын пад самы бок падпёрці, аднак, ня згубіла яна свае жыццяздольнасьці; у злосьці адчайнай рванулася ўбок і затапіла сенажаці сялянскія, і так стаяла возерам да тых часоў, пакуль не далі ёй ранейшага ходу ўпярод. Затое на месцы разьліву трава ўрадзіла такая, якой ня помняць і старыя людзі.

Цяжка касіць яе, касой сыцягнуць трудна, і пяці пакосяў ня пройдзеш, як кашуля ад поту зробіцца такая мокрая, хоць ты круці яе, і ўсё цела тады патрабуе прахалоды, адпачынку...

Пырскаючы далёка навокал сябе, плёхаецца Кастусь, убіўшыся па грудзі ў рэчку; з шчырасьцю трэ свае бакі травой нейкай мыльнай, якую на беразе знайшоў загадзя, скрабе шыю, і з калцюрамі пералазіць на калматую галаву, тут кінуўшы ці мо' забыўшыся ўжо пра мыльную траву—доўга прускае далонямі ў валасох, зморшчыўшы, як ад болі, свой дробна-жоўты твар.

— Эх! добра яно памыцца, як сто пудоў з сябе сапхнеш...—пазіраючы з-пад рукі на свайго суседа, падаў Кастусь.

— Вот, браткі мае, і халера яго ведае, што будзе з гэтата, што бог дажджу не дае?—падаў сваю думку з берагу Максім.

— Ну, халера будзе і ведаць, што будзе!—нехта аджартаваў.

— Не, праўда!.. Ярыну вунь так, братка, прыхваціла, што і ня ўсыпела наліцца, як ужо і сыпее... Жыта вунь якое...

— Сунь вялікая!..—сказаў нехта з рэчкі.—Наша жыта ўжо жнуць бабы, а вось Віктарава дык і чорт не бярэ!.. Не баліцца сыпякоты... як чарот!

— Ну, дык ён-жа культурную гаспадарку завёў!..

— А нам гэтага хто не дае?! Рук такіх сама няма ці яшчэ што?

— У нас з гэтага нічога ня будзе, я табе кажу!

— Бо дурны ты, дык так і кажалі!.. Чаму гэта ня будзе?.. Гэтак сама і да нас, як і да яго агроном прыедзе і пакажа ўсё ды расказа, як і што, значыцца, абы не ленаваўся ды рабіў... стараньняў прылажыць...

— А чорт яго ведае, мо' і так!—адварнуўся Максім і ў ціхай задумнасьці пашыбаў за кусты, да сваёй сенажаці...

Кінуў Кастусь мыцца і з другімі палез на бераг апрацацца і ўсё маўчаў, і ўсё думаў аб тым, як гэта было-б, каб з заўтрашняга дня ён пачаў культурную гаспадарку заводзіць, і што-б сказала на гэта жонка ды яшчэ ці вытрымала-б усю працу яго сівая пятнаццацігадовая кабыла?..

Выціраючы свой мокры твар чорнай, увэзганай у празь і пот сарочкай, Кастусь глядзеў на маўклівых суседзяў, што апрачаліся разам з ім, тады зьявілася ў яго думка:

— Вот і яны думаюць, мусіць, аб тым-жа, што і я, і яшчэ, пэўне, шкадуюць жыта недасыпелае, што ўжо жаць пачалі?!

З новай сілай і размахам засьвісталі косы ў сырой траве, заенчылі трапашкі ды брускі, і сярод гэтага сьвісту і прыдушанага мэтальёвага звону час-ад-часу песьня слаўная сарвецца і, грывнуўшы тут на паплавах, ціха паплыве на жытнія загоны...

Разагнуліся жнеі і заслухаліся, забыўшыся на жыцьцё і боль у сышніе і руках. Вочы гараць у іх сьвежым агнём, нейкай здаволенасьцю, думкамі сыпелымі і сьветлымі крыніцаць іхнія вочы і жмуралца ўсьмешкай вясёлай... І Марыля адарвалася ад загону ды, круцячы перавясла, прыціснуўшы адзін канец яго пад пахай, яна ўсьміхнулася сама сабе аднымі вачыма, і раптам радасна ёй стала. Гэтая радасьць увайшла глыбей у яе думкі і неяк уявілася ёй: «От весела жыць, здаецца, і сьмерці той няма нідзе!.. І замуж ісьці ня хочацца, закідацца дзецьмі ды чарнатай... Весела і так!..» І тады-ж пець ёй захацелася новай песьні, вёскай дагэтуль нячутыя, з моднымі мотывамі, і колькі яна ні думала, ні выбірала з памяці—так і не знайшла аніводнай такой; і толькі пагадзя спынілася на адной улюбёнай ёю і знаёмай цэлай вёсцы...

Вот ужо і рот расчыніла, каб запець, але вочы яе спыніліся на чорнай, заўсёды замурзанай, расхрыстанай і вялай ад перажытай цяжкасьці жыцьця—Алене. Худая, з сеткай змаршчачоў на жоўтым твары, у адной дзіравай на плячах сарочцы, у дзірках—чорна-жоўтае сухотнае цела, з сухімі вялымі, як мокрыя анучы, высмактанымі дзевяцьма дзяцьмі прудзьмі, якія боўталіся з тэрарэхі сарочкі,—гэтая Алена цяжка гнулася і як-бы нехаця нажынала сноп і з стопнам балючым яго вязала...

Гэты стопн надломанага здароўя Алены раптам устрапянуў чулую Марылю і сэрца сьціснулася ў яе іншай болью, не такой, як у Алены. У адной была фізычная

пакута ад недаспанных начэй, недаяданья, ад гаркаты пражытых дзён у бойках з п'яным мужам, ад крывыды людзкой, і гэта фізычная боль яе радзіла ў другой, у дзяўчыны Марылі—боль душэўную бяз сьлёз, толькі з жаласьцю да ўсяго старога, якое само ня зможа сысьхнуць з сябе ўвесь цяжар несправядліва перажыванага жыцьця... Тады-ж і думкі радзіліся ў Марылі. «От пражыла кабеціна век свой бабскі і радасьці ніколі ня бачыла ў жыцьці, акрамя беднасьці старэчай, пабаяў ды кучы талодных тоўстапузых дзяцей!.. Правалілася-б яно жыцьцё такое нягоднае!..».

І яшчэ, глыбока-нутрана, бяз слоў, думала Марыля аб нечым важным, датычным да долі жаночай, але толькі магла адчуваць, перажываць, бо слоў падабраць да сваіх думак і адчуваньняў не магла...

А думка Марылі—гэта несправядлівасьць закону і парадкаў, пад якімі з старых і даўных часоў засталася і трымалася жанчына, высьхнутая яшчэ дзіцем з калыскі ў жыцьцёвую дарогу і аж да матэлы. Маўклівая і пакорлівая, так і несла яна свой крывж да сьмерці...

І ізноў радзілася ў Марылі, разам з нутраным адчуваньнем і развагай, новая думка, сфармаваная з працутага ўжо ёю ад мужчын, ад хлапцоў і разы два ад прыездага «з гораду», думка, да якой зноў такі не падыходзіла слоў:

— Высвабаджацца трэба ад гэтага і як найхутчэй, каб не зрабіцца такой, як Алена, і ламаць трэба ўсё старое, і пановаму...—Але што «пановаму»—не магла сказаць Марыля, толькі ў пачуцьцях ды яшчэ ў думках фарбавалася яно, гэтае новае, самымі ружовымі фарбамі; і ад гэтай думкі ды ўяўленьня забылася на ўсё Марыля, і сама сабою ў яе песыня вырвалася:

Каліна, о, ель мая вялікая,

Каліна!..

Каліна, сьвякроўка мая журлівая,

Каліна!..

Каліна, загадала мне, сем дзел зрабіці,

Каліна!..

Сонца, ублытанае ў нейкую цемнаватую дымку, прарэзьліва-чырвоным вокам глядзела з небасхілу. Ад нясьцерпнай дзённай духаты і жару раптам дыхнула лёгкім халадком і зрабілася прыямней; аднекуль птушкі адзваліся нудным сьвістам, нехаця жаваранак закалаціўся ў небе з сваёй песьняю.

Дыхнула яшчэ халадком, потым ветрыкам, і абсушыла потную расу на сарочках у касцоў і жней... А ад гэтага яшчэ спрытней узяліся за працу сяляне. Нехта ізноў запеў з касцоў, гэту песьню падхашлі жнеі, і пакуль яна дакацілася да зжатага ў бабкі жыта, што на канцы загонаў, адтуль пастушкі яе сустрэлі сваёй,—і шырокія далі зьліліся ў адну песьню—працоўны гук...

III

Кожны дзень паднімалася гарачае сонца, як-бы з попелу, цэлы дзень неміласэрна паліла сухую, як камень, зямлю, пякло расьліны, як у прыску, сушыла ўсё і зноў садзілася нанач у гэткі-ж самы попел, каб назаўтра зрабіць тое-ж самае...

Дрэвы завялі лісьцем, апусьцілі вушы і слаба адказвалі на хворыя жарты слабога ветру; пажоўкла мясьцінамі ярына і пакутна перагнулася, як-бы аб чым важным задумаўшыся; бульбянік вярхамі сьпёкся і маўчаў, толькі ціхімі вечарамі разьліваў свой востры маркотны пах... Адзін толькі лес здалёку дзівіўся гэтакім непарадкам і час-ад-часу з цікавасьцю заглядаў цераз усе пожны

і палпавы на хутар гаспадара Віктара, дзе сыта, здаво-лена хвалявалася ўсё поўнае радасьцяй жыцьця. І думаў ён, калі ды ёсьць гэтая сухмень,—дык толькі не для гэтых хутарскіх загонаў і сенажалці.

Далей і бліжэй гэтага хутара нудна і маўкліва, бяз былых песень, глядзела высокім і жоўтым іржэўнікам, зьліўшыся з даляглядам, поле. Сохла няскошаная дзе сенажаць, ляжала ў пасьцель агародніна ды маўчала баязьлівая вёска...

Не маўчалі толькі сяляне, злосныя ад злосьці нямаведама на каго, і, сабраўшыся ў засені аднэй хаты, цягнулі вялыя і нудныя, як гэты дзень, гутаркі.

— Ну і прапалі мы, браткі, без дажджу!.. Гэта-ж віда-на—ужо два тыдні ані табе пырснуў, ні парасіў! Прапала ўсё, хоць ты што хочаш!—паглядаючы на хмары, якія ўсё хадзілі па небе, ды не давалі дажджу, чухаў жывот Дانیла і касіўся чорнымі, пад густымі павекамі, вачыма на чараду мужчын.

— І не кажы...—цяжкім і трохі хрыпаватым басам у скоралаворцы падтрымаў Данілу Сыцяпан Кустоўскі,—гаспадар і працаўнік на ўсю вёску не знайсьці роўнага яму.—От яшчэ няхай так запагодзіцца,—дык і каюк усяму будзе!.. Усё наша багацьце марна згіне!..—і ў цяжкім раздум'і паківаў Сыцяпан сівой галавою, патушыў выцьвілыя вочы сабе ў лалці і больш не сказаў і слова.

— От ты і глядзі, на полі прапала, значыцца, усё у дрызг,—што пасеяў, дык ня вернеш, а падатак, каб ім скулу, увосень, значыцца, давай, каб яны на старцоў давалі!?!—сьмешна заморгаў падсьлепаватымі вочкамі, дробна забарабаніў таўсты, ленаваты Мікола.

— А маўчы ты, Мікола!.. Ня вельмі ты і надаваўся!.. Толькі брэшаш ня к толку заўсёды... не зраўняць падатак твой і мой!..

— Колькі табе гэта было, Мікола?—нехта кінуў з чарады.

— Эт, колькі было да было, але... я... не аб тым... я, брат, думаў, значыцца... наконт гэтага...

Нехта сішла пырснуў з-за плеч у яго, а потым і ўся грамада закацілася буйным і ядраным рогатам... Яшчэ шпарчэй заморгаў Мікола вочкамі чырвонымі, нешта хацеў сказаць і толькі махнуў рукою і, адварнуўшыся, пайшоў ад чарады ўздоўж вуліцы, паднімаючы босымі нагамі ахалкі пылу.

— А столькі працы палажылі!..

— Пра што гэта ты?..

— Ды ўсё наконт ярыны... Суша, каб яна пратанула!..

— Верна! Дзела будзе дрэнь!..

Сярдзіта плюнуўшы—разыходзіліся вяла ўсе па хатах, моцна чухалючы сваё разатрэлае цела, залажыўшы рукі за расхрыстаныя сарочкі. Поўнымі нейкай сьветлай надзеі вачыма глядзелі на неба, шукалі прымет, якія-б казалі пра дождж. Разыходзіліся мужчыны і танды на месца іх зьбіраліся бабы, адарваўшыся ад працы пільнай ці суняўшыся каля чарады, ідучы па дарозе за патрэбай да суседкі...

Мітусяцца чырвоныя макавыя хусткі, дзе-ні-дзе набірачныя намёткі, ходзяць у бакі шырокія, тлустыя, хударлявыя, як дошка, плечы ў суравых чорных сарочках, скача куча забораў у кожнай па зьехаўшай, дугою ўніз, спадніцы...

— Каб ты бачыла, мая ты любачка, уся гародніна мая сыпаклася, зварылася, пажоўкла, і бог яго ведае, што з гэтага і будзе?!

— Ды ў мяне яшчэ і дагэтуль гарэлі агуркі і завязі было-ж, а цяпер зьлягло ўсё ўпакат, упасьцель... Прапалі, калі дажджу ня будзе, згарыць усё!..

— Хоць ты вазьміся абудзённык ткаць, ня йначай!.. Гэта-ж бо раз было так адзін год: стаіць тыдзень, стаіць два, і радчкі ўсё няма... Тады і кажа мой дзед, нябожчык...

— Што стаіць?..

— Ды пагода стаяла!.. Дурныя!.. Тады мой нябожчык, царства яму ўжо нябеснае, дзед...

Нудна цягнула баба сухое апавяданьне, як яе дзед параіў ткаць абудзённык ёй... Раз-по-разу пачалі некаторыя пазяхаць, гэтак сама, як і мужчыны, чухаць за сарочкай і за паясьніцай і разыходзіцца, так што пад канец бабінага апавяданьня каля яе не засталася бадай анікога.

А нудна-шэрая пыльная вуліца ляжала раскатаным суравым рушніком; нават курыца і тая ня хоча паказацца на яе...

Дзяцей, дык тых ніколі ўжо ня бывае на вуліцы; кінулі яе, на раку ўвесь гэты час бегуюць і адтуль далятаюць да вёскі надзвычайна вясёлыя галасы і крыкі...

Хмура корчылася зямля пад сыпкотай, вось так, як бывае, калі неба ў васеньнюю раніцу мутным волавам нальлецца; ссохла яна, пашчэпалася і прасіла вады, а з ёю разам прасілі дажджу і пасевы...

Дзень ішоў к вечару і сонца пачало хавацца за тоўстую чорную хмару. Адзін за другім выходзілі з хат старыя і малыя глядзець на гэтую хмару, разважалі, будавалі розныя дагадкі, і пыльна прыслухоўваліся да ледзь чутных водгукаў гому, і тады радасьцю поўнілі свае думкі...

Як толькі павячэралі і пачалі ўкладацца спаць—гарматным стрэлам пракаціўся гром, і пасьяля некаторага заціпіша зацопаў па стрэхах буйны дождж...

Цэлюю ноч ліў дождж, і досьвіткам, як толькі стала парэць, вёска на пагах была ўжо не ўчарашняя, а вясёлая, радасная гульлівай радасцю, упоеная пчасыцем і сытымі надзеямі...

Шырока ў бакі ад яе мягнуўся гэтакі-ж вясёлы, як і пры пачатку касьбы, гул таласоў, і слаўна расплыўся мяккі жалезны звон...

Зноў няскошаныя зараней дзе паплавы запрудзіліся, і палілася песьня гучная, шырокая, вольная, як думка чалавека...

І гэтай раніцай ішоў Кастусь на паплавы распускаць скошанае сваё сена і сушыць, ішоў і ўсьміхаўся ўсё, балуючы вольнаю ад ношкі рукою сапнутыя над дарогай ад сваёй цяжкасьці жытнія каласы, расіў аб іх свае рукі і думаў, хутчэй мо' ўяўляў у глыбіні свае душы:

— От, іду гэта я на работу і лёгка мне неяк робіцца на душы, усё роўна, што зямлі гэтай сягоньня пасья дажджу... І работа, я лічу, адно пчасыце, бо ад яе пасья і жыцьцё добрае і радасна вельмі-ж...

Ня скончыў ён думак гэтых, як з поплаву пакаціўся высокі голас дзявоцкі, яго падхапілі пара мужчынскіх, зьлілі ў адну, яму незнаёмую, новую песьню і аддалі свой працоўны падарунак ветру, ён весела панёс аж нямаведама куды далёка гэты слаўны і любы крык працы...

НА НАЧЛЕЗЕ

I.

Шэрая брудзь змрокаў няясных коўзалася па-заву-
гольлю ды пробавала выпашаць адтуль і ахінаць вёску
шэрую, якая раскапусыцілася ў чорных, як сажы, клей-
кіх палёх. Тады гарбацілася вёска гэтая, прыпадала
шчыльна к зямлі хаткамі мізэрнымі і спуджана-тупа
глядзела ў нямы прасыцяг вокнамі чырвона-кывавымі,
міргаючы пазоўкамі ды лучынамі... Часамі адзавецца га-
ласамі чыстымі, звонкімі з якога-небудзь двара і зноў
задрэмле пад калыханку разудалага жартаўніка-ветрыка...

А то ў другім канцы скамячылася яна, сыцішылася,
соладка заснула, прыкрыўшыся маўчанкаю, і здаецца,
няскора ўзварухнуцца ёй імшэтам жыццёвым...

І толькі за гумнамі, пры кудлатым гаі, цераз які
гультайна паважна рачушка коціцца і міпціць срэбрам
жывым пад шчодрымі пацалункамі праменьняў зор, згу-
біўшыся ў сьвежа-пахнучым лісьці, салавейка цешыў-
ся... Ды няясныя вясноўскія гукі, разам з пахам зямлі
прэлай, прыцішна-лагодна паўзьлі і самі сабою ўліваліся
глыбока ў грудзі і поўнілі іх радасьцю бурнай... І, здаец-
ца, гэтай радасьцю вёска раптам абазвалася, замітусіла-
ся, усхліпнула галасамі маладымі, юнацка-задорнымі...

— Гэй, ты там?! Паўлік, зьбірайся!..

— Міхась-вярэнька!.. Вывадзі свайго рысака!..

А потым перамяшаліся галасы гэтыя, схлупіліся, не
пазнаць... Цэлай плоймай сыпнулі, з рогатам распляска-
ліся...

- Адась тут?.. Жарабка...
- Ды пускай іх наперад!..
- Навыперадкі лупцуй.
- Выяжджай...
- Го-го-го-о!..

Залапаталі коні дружна па адцесьлівай дарозе, і га-
ласы прыціхлыя ў гам зьліліся, і толькі пасыля, як гэта
ўсё ўляглося, песьня пырснула і патачылася цурочкамі
ў цягучую цемень ночы...

А што-ж гэта за вярба
Надта рана расьцьвіла...

Каціўся адзін напругана-высокі голас, і як толькі ён
патануў у шырокіх сырых абшарах, тады раптам уска-
лыхнулася паветра цэлай жменнай галасоў рознастайных...

Гэй, гый!—Го-ха-хо!..
Гых, ха!.. Ха-ха-ха... а... а... а!..

А пасыля пачалі аддаляцца яны і паволі заміраць і,
нарэшце, сыціхлі зусім.

А ноч чорнамазая абгортвала ўсіх і, любоўна абняў-
шы, шалтала на вуха зыкамі рознымі: крыкам кнігаўкі,
крэткам качкі спуджанай, сьвістам дзятла ў лесе...

І падступілася яна блізка да вогнішча начлежнікаў,
падцікоўвалася да іх, падслухвала гамонку іх... Але, раз-
баўленая квольмі праменьнямі водблеску, губляла свой
колер і, як сава, тулялася за кустамі ды за пнілымі ка-
лодамі і карчамі... Паленьнямі раскіданымі хлопцы разь-
лягліся каля вогнішча, у таі, што любоўна к лесу смутна-
шумліваму, цёмнаму прынік. Зямля яшчэ сыравата, дык
бурносы хлопцы разаслалі і, кажущыся ды сьвіткамі

ўкрыўшыся, завялі гутаркі розныя: часам разумна-сталыя, часам гумарыстычна-сьмешныя... Ды ні на адну хвіліну сьмех не спаўзае з твараў іх, бо жарты сышлюцца, як з меха.

Дый ня дзіва: яны комсамольцы, вось і б'ецца крыніцай з грудзей кожнага радасьць нясутрыманая, радасьць шырокай жыцьцяздольнасьці!..

Здаецца, што нават і коні прыслухоўваюцца да гамонкі хлапцоў, дзогаюць аб мякка-сырую сенажаць нагамі спутанымі, кідаюць пагляды на вогнішча з разумна-чорных вачэй і, падышоўшы блізка да чарады хлапцоў, стаяць ціха на адным месцы ды глядзяць з роўнадушнасьцю ў аксамітна-чорны прасыцяг.

І хто яго ведае, што яны думаюць у такім разе?.. Скаціна нема, выказаць ня можа, але каб яна хоць трохі магла гаварыць—яна-б напэўна нешта сказала, перабіла-б гутарку Сёмкі.

А Сёмка—кулацкі сыноч, ня раз прабаваў убіцца ў комсамол, але ні аднаго разу яму і не ўдавалася гэта; так ён і застаўся з сваімі чэрства-сярдзітымі думкамі ды нейкай помстай к ячэйцы комсамолу.

І Сёмку слухаюць усе хлопцы, ловяць кожнае яго слова, каб потым асекчы яго, калі залішне загаворыцца. А на вёсцы ён першым багацеем лічыцца, самым зайздросным жаніхом і не адна маці паглядае на яго хітра-лісьлівы твар з носам-гузікам чырвоным, з тоўстымі сьлінявымі вуснамі, мараць... Але, эт! Старыя жывуць з рахункам ды заўсёды мараць...

На арэхавым кійку Юзік сала пячэ. Яно скварыцца, пускае прыемны пах і час-ад-часу прабуе ўсхліпваць агоньчыкам снім. Тады выхоплівае яго скоранька Юзік з алню і, пакручваючы на ўсе бакі, к лусьце хлеба прыціскае, каб тлустасьць дарэмна ня трацілася...

Усьміхнецца Юзік здаволена, шчурьць вочы свае блакітныя і сьліну глытае...

— Эх, добра!.. Вот ужо да чаго люблю я сала пячы на агні... Вось як тут, на начлезе... Любата!..

— І ня думай!.. Куды лепш і смачней зьясі, як дома печанае на патэльні!..—уставіў нехта сваю думку з чарады.

— Ды я заўсёды толькі вось і ем... значыцца, на штышку падпечанае...—перарваў у гэты час Сёмка сваю гутарку, кінуў насьмешліва-кпівы погляд на Юзіка і, усьміхаючыся агіднай усьмешкай, кінуў:

— Ды ты-б еў печанае і на патэльні, каб яно ў цябе было!..

— Добра, што ўжо ў цябе ёсьць!..—агрызнуўся Юзік.

— У мяне то ёсьць, а вось у цябе?! Кацярына, мусіць, дала сягонья скварку табе з здохлай сваёй сьвіньні, дык і цягаеш яе...

— С-с-с-сукін сын!.. Сволач кулацкая!.. І што я табе займаю ці чапаю цябе?!

Ускіпеў Юзік і нават забыўся ў гэты час на сала, якое лягло на корч і ўсхліснула агнём...

— Гадзюка заўсёды шыпіць—ці ты яе чапаеш, ці не!..
Натура, бач, шляхецкая...

Не ўцярапеў ужо і Адаць. Адаць лічыўся ў вёсцы самым найлепшым парадцам, памоцнікам, абаронцам усёй беднаты вясковай; нездарма-ж сялянства ў час перавыбараў сельсавету і камітэту ўзаемадапамогі ў сябры выбралі як у сельсавет, так і ў камітэт. Акрамя гэтай працы ды сакратарства ў ячэйцы, Адаць часта папісваў у газэты і ніколі не прамінаў, каб ня выкрыць якога-небудзь злачынства, зробленага кулаком над бедным селянінам. Ня раз ужо ён абсякаў хвасты шляхце—кулаком; дасталася ад яго пляра і Гарасіму, бацьку Сёмкі. Якраз

перад самым кірмашом яго міліцыя накрывла гонячы ў восеці самагонку на продаж. Не пашкадавалі тады Гарасіма і здорава нагрэлі.

Кулаччо ня любіла Адася, здаецца, з перцам яго вьела-б, але затое рэшта сялянства прыхільна адносілася да Адася ды лічыла яго за аднаго з найлепшых комсамольцаў.

Так-жа любіў іх і Адась, і ў кожным разе, у кожным выпадку гатоў стаць за сваю беднату прудзьмі.

Так і цяпер. Ня мог сыцярпець Адась насьмешак сына кулацкага над пастухом.

— О, нашоўся друпі!..—закоўзаўся Сёмка.—Галата сіберная... Морда мужыцкая!..

Нібы пугаўём сыцебануў па ўсіх Сёмка, нібы электрычны ток пусьціў па шэрагу начлежнікаў... Насупіліся хлопцы, вачыма бліснулі...

— Не хваліся, дурань!..

— Ня лайся, кулачок!.. Эх, ты!..

— ...А то морду вот тваю пляхецкую...

— ...На порхаўку...

Здагадаўся Сёмка, што справа можа кончыцца і ня зусім добра, і, ублытаўшыся ў маўчанку, ад алню адвярнуўся...

А ночка трапяталася, пляскалася ў твар кожнаму сьмехам разудалым, падзьмухала ветрам цёпла-парным з пашлавоў мокрых, лашчылася кошкай чорнай за сытінамі начлежнікаў.

Гутаркі тады палылі ў хлапцоў. Аб абрэзках зямлі загаманілі; усякі радаваўся, думкі свае выказваў, часам жартамі перасыпаў іх.

— Вось тады мо' зажывём як сьлед, пановаму...

— Добра, ка'а, пановаму, пашматпольнаму... Гы-гы-та!.. Як зямелькі, значыцца, прырэжуць ад кулацкіх гэтых, значыцца...

— Скура ўжо... Ось тады як зацяюць яны...

— Гарасіміха і так качалася па зямлі, не давала яе нікому ні араць, ні сеяць, а тады дык мусіць лопне ад злосьці!..

— Ха-ха-ха!..

— Праўда, брат!.. Гы-гы-гы-та-а-а!..

У гэты час узварухнуўся зноў Сёмка і, выставіўшы з-пад кажуха кудлатую галаву з узьбітым чубам «паказакцу», сыкнуў у кучу:

— Хутчэй вы палопаеце ўсе, чэрці, ад голаду, чымсь Гарасіміха ад злосьці!.. Мусіць не даждацца вам гэтай зямелькі... Хацела-б галата ў рай...

Зноў кіпнем усхадзіліся начлежнікі і невядома што-б было, каб Сёмка не ўхашіў свае кажухі ды ня даў заду ў кусты ад начлежнікаў...

II

Ну і хто тэта ня ведае, як прыгожа бывае раніца вясноўская?! Яшчэ неба сінь-бельлю ня ўмылася, яшчэ запозьненыя зоркі жартавалі мірганьнем сваім, а ўжо штушкі будзілі гай, поплаў шырокі, поле...

На лубяку, каля кучы асіньніка і бярэзыніка, цецяржкі забалбаталі і нават чуваць, як цяжка-глуха лопалі сваімі здаровымі скрыдламі... Жаўранак ужо тапіўся ў блакітнай шыры; вольна-шырокімі зыкамі поўнілася сьвітаньне.

А неўзабаве і красуня-сонца косы свае раскудлачаныя з-пад цёмнай хусткі бору старога выпусьціла і космамі залатымі неба ўхарошыла. Коні чхалі ды раскаціста ірзалі

радасьцю маладой, вясноўскай, здаволена галовамі памахвалі, адчуваючы сьвежую сакавітую траву: надаела ўжо прэлае, сьмярдзючае сена з асакою і елачкаю ды сечка саламяная...

Ад ірзаньня гэтага і папрачыналіся начлежнікі.

— Хлопцы!.. Уставай хутчэй ды дамоў!..

— Пакуль дамоў, дык карчоў падлажы... Абагрэцца хаця...

І калі ўсе начлежнікі, калоцячыся ад ранішняга холоду, лезлі грэцца к вогнішчу, тады толькі запрыкмецілі, што сярод іх Сёмкі ня было...

Ён за ноч некуды зьнік з сваімі коньмі.

— Ну, хлопцы, як сабе хочаце, а справу з абрэзкамі кулацкіх гаспадарак так аставіць нельга!..—ужо добра абагрэўшыся, зьвярнуўся да ўсіх Адаць.—Калі добра ўзяцца за гэта, дык у нас па нашаму сельсавету зямлі, брат, хопіць для ўсіх, каб надзяліць безьзямельных і малазямельных... Блізка 30 гаспадарак кулацкіх...

— Больш!.. Куды больш!..

— Ну добра!.. Няхай будзе 30. Глядзі: няхай па пяць дзесяцін адмахнуць—ужо табе 150 гатовенькіх, а ў некаторых не па 5 адрэжуць... Вось як, напрыклад, у Гарасіма... там, брат, на 15 блізка пойдзе!.. І трэба самім за гэта дзела ўзяцца!..

— Зразумела!.. А хто-ж гэта зробіць за нас, калі ня мы самі?!

— Ты, брат, Адаць, махні за нас за ўсіх!.. За ўсё вобчаства, пастарайся!..

Адаць толькі ўсьміхнуўся.

І не адзін вечар так гаварыла паміж сабою моладзь і старыкі, будучы на начлезе, бо гэма гэтаі гаворкі была што ні на ёсьць балючая. І толькі гаварылі, а заяву на абрэзку падаваць ніхто не хацеў, усё ўскладалі адзін на

аднаго. Кожны баяўся ўгнавіць кулака, кожны думаў, што гэта толькі гутарка, прыемная, душахвалючая думка—і толькі, а зямлю ніхто парушыць ня зможа...

— Чорт яго ведае!.. Боязна неяк...

— І то праўда!.. А калі не абрэжуць ды не дадуць нам, дзе-ж мы пласт саломы дастанем, пуд хлеба ў галадоўку?!

А шотым падбадзёрвалі сябе думкамі вясёлымі.

— Э, чаго там баяцца?! Калі наша ўлада так кажа, дык і зробіць!.. Гэта-ж не даўней!..

— Добра ка'аж!..

І справа заўсёды на гэтым канчалася.

Неяк у сьвята, калі, трохі падрабіўшыся і ўсеяўшыся, сяляне кучамі абселі прызбы і размазвалі гутаркі розныя аб пасевах, аб усходах, аб міжнародным становішчы, якое, як на дзіва, заўсёды ведаў Цімох (за што і звалі яго ў вёсцы «Бабскі Веснік») і заўжды апавядаў сялянам з мастацкай маной, дый цяпер пробаваў завесці сваю шарманку,—нечакана Адаць пэлы жмут газэт прынёс...

Кожын ведаў Адаць, што ён можа добра прачытаць і як сьлед растлумачыць незразумелае, і ўсе мужчыны, кінуўшы пустыя гутаркі, абкружылі Адаць.

— Чытай, брат, што пішуць!..

— Мо' пра нас што ёсьць... мужыцкае што?..

— Т'каля аб зямлі там паглядзі!..

Адаць ужо ведаў зараней настрой і жаданьні сваіх вяскоўцаў і толькі чакаў часу, калі сыдзіне прамада, чаканьне, калі падшыве яшчэ больш мужчын...

Разварачваючы газэту, твар радасьцю асьвяціўся, усмешка скаўзанула... Ён знашоў сваю заметку...

— Ну, што, усе сабраліся?.. Чытаць можна ўжо?..— падняўшы галаву і абводзячы заднія шэрагі шукаючым паглядом, гучна спытаў Адаць.

— Валяй, валяй!..

— Усе тут...

— А мо' хочаш, каб за хутаранамі, за шляхтай паслалі?...—нехта зарапатаў.

— Дый не мяшала-б!.. Аб іх тут і гутарка будзе!..—насьмешліва кінуў Адаць і пачаў чытаць.

Аж раты ўсе паразяўлялі, калі Адаць пачаў ім пра абрэзкі вямлі чытаць, пра тое, што шляхту іхнюю трэба абрэзаць ды ў першую чаргу Гарасіма, бацьку Сёмкі, як заўзятата эксплёататара і кулака...

Як скончыў чытаць Адаць, захвалявалася прамада, нібы лес у навальніцу ці жыта ў непагоду... Галасамі рознымі адазвалася.

— Так!.. так!..

— Ото-то-то!.. От добра, от добра!..

— Вот калі шляхтам штаны падрэжам!..

— От нехта лоўка хваціў у газэце гэтай!..

Гаманілі-рагаталі, здаволенасцю агульнай захопленыя, цікавіліся...

— Хто мог напісаць гэта?!

А моладзь слухала і гэтак сама радавалася ды пасьмейвалася: яна ведала, што гэта ня мінула Адацьвага пярэ...

— Ён, падла!.. Ён, Адаць гэты!.. Ён толькі так можа... яго работа!..

— Дый больш ніхто!.. Адаць нас абароніць, хто-ж тут больш?..

Ужо разыходзячыся, талкавала бедната. А Адаць у гэты час ня спаў і, сабраўшы ўсіх беднякоў, старых і моладзь, запрапанаваў напісаць агульную заяву, прыляжыць да яе газэту і падаць куды належыць аб хутчэйшым абрэзе іхняй шляхты...

Так і зрабілі.

А неўзабаве камісія з раёну прыехала, усе кулацкія гаспадаркі абгледзела, ацанавала, зямлю памерыла і, абнадзеіўшы беднату атрыманым зямлі, паехала.

Вестка аб гэтым разынеслася далёка, што абразецца шляхта танушэўская...

А шляхта-кулакі, аднекуль дастаўшы газету (бо самі газет аніякіх ня вышлісвалі, лічачы бескарыснасьцю), дзе пісалася аб як найхутчэйшай абрэзцы іхніх гаспадарак, чыталі і, здагадваючыся, клялі Адася, бо прыяжджаўшая камісія казалі ім, што, дзякуючы заметцы ў газэце, яны парушылі іх ціхі спакой.

— Ён, сукін сын!.. Басата гэтая!.. Больш ніхто тут так ня зробіць, акрамя яго!.. Баяцца-ж нас усе, бо вясной куды каторы дзенецца бяз нас, як бясхлебца прышрэ... як карова іх сабакам завые?!

— Дык што-ж гэта такое?.. Няўжо нам і канец прыходзіць і ўсё з-за галадранца гэтага?..—гаварыў усёй кампаніі за чаркай самагону здаровы, аплыўшы тлустасьцю, з лысінай-месяцам чырвонаносы Гарасім.

Яго рукі, размашыста-шырокія, упэўненыя, гаварылі аб яго ўпартай, паваяжна-шляхецкай натуре.

— Так, пане Гарасім, так!.. Дзела дрань!..

А нехта з кампаніі, з вялізнага каўняра бурноса ціхасьцярожна падаў думку:

— Убраць нада...

— Як гэта?..

— Што ўбраць?..

Не здагадаліся ўсе.

— Убраць?! Значыцца, з сьвету гэтага, сволач такую...

Каб не паскудзіў, не замінаў добрым людзям жыць!..
Ось як...

Маўчанка распаўзлася, а потым парушылі яе ўжо шэптам гадзючым, злосна-недалужным...

А Адасю і ў думках нават не зварухнулася, што там недзе ў пняздзе шэршпяў, закураным пахам тлэнным, самагонным, гатуецца нешта жудаснае, страшнае...

Шэршні хочучь джала сваё паказаць, укусіць сярдзіта, сьмяротна ды ў самае балючае месца грамадзкасьці вёскі...

Камісія-ж, якая павезла да сябе гатовы матэрыял, не драмала, а выносіла пастанову аб хутчэйшай абрэзцы ганушэўскіх кулакоў, каб зьнішчыць тую ненормальнасьць клясавых супярэчнасьцяй, тую эксплёатацыю і зьдзекі, якія ўтвараюць над беднатою вясковай кулакі гэтыя.

III

Прабегла ўжо ня мала часу пасьяля ад'езду з вёскі Ганушэвічы раённай камісіі, а вынікаў ня было чуваць ніякіх. Бедната вясковая ўжо пачала і сумнявацца, час-ад-часу недавер'е пракоўзьнецца ў каторага, бывае, калі размову пачнуць весці на гэту тэму, дык часта сярод агульных разваг, радасьцяй аб скорым надзеле зямлёй, надзей на лепшае жыцьцё ценем пералётнай птушкі апаска мятнецца...

— А калі ўсё гэта толькі пацешыць нас?! Толькі вочы адвесці, што вась, значыцца, і прыехалі, і памералі...

— ... А вы і чакайце!..

— Чакай... Пятра—сыр зьясі!..

Але ў гэты час, хто слухаў такія размовы і ведаў, што гэта зроблена не на сьмех, не на жарты, заўсёды падаваў сваю сталую думку.

— Кінь, хлопцы, ляскаць пустое!.. Калі пачалі што рабіць для нас, мужыкоў, беднаты, значыцца, дык і давядуць да канца і зробіць... Сумлявацца ня сьлед!.. Ды скажы каторы мне, калі-ж ткі нас яны ды ашукалі?..

— Хто гэта?! Бальшавікі?..

— Ды няо хто!

— Дык яно верна!

— Ну і па гаворцы канец!..

Так гаманіла, радзілася паміж сабою бедната ганушэўская. З дня на дзень чакала, што скажа раён і калі...

І, нарэшце, прычкалі.

Тады лета было на самым пуку, за касьбу некаторыя мужчыны пачалі брацца, бедната тая, у каго хлеб даўно з стала і сьвірна ўцёк—дык і зажынаць ужо палпробвала: хоць і не дасыпеў яшчэ хлеб у каласох, дык у восьці дойдзе... Бо ня вытрымаць-жа бяз хлеба!..

Некаторыя вяскоўцы дык і рукой ужо махнулі на абрэзкі, аж надзею ўсю зпубілі, толькі самыя беднякі, якім не сягонья, дык заўтра трэба было кідаць свае дзьве ці дзесяціну з чвэрткай зямлі на 7—9 душ, якія, пакроіўшыся сярод суседніх палос на пятнаццаць, дваццаць два кавалкі, выцягнуліся рушнікамі на паўтары вярсты, якім трэба было ўсё кідаць і браць пугу ды гнаць на паству вясковыя каровы і сьвіньні, бо зямля ўжо не хацела радзіць,—вось гэтыя дык надзеі ня гублялі. Яны падбадзёрвалі і другіх яшчэ.

— Ня ўсё разам робіцца!.. Трэ' пачакаць!.. Сказалі-ж так!..

— Гэта-ж не блазнавацца яны ўздумалі, а дзела рабіць!..

Думалі ўсе, што аж на тое лета абрэзкі з надзелямі пройдуць, ажно зусім нечакана, неяк вечарам, калі ста-так пацягнуўся дамоў з паствы і бабы вячэру рыхтавалі, тады ўсе бачылі, хто на вуліцы ў той час быў, як двое таварышоў, з раёну, з портфэлямі, праехалі па вуліцы і накіраваліся да хаты старшыні сельсавету.

Хваляй радаснай думкі-здагадкі паскакалі па вуліцы.

- Камісія прыехала!..
- Абразаць кулакоў, гэта значыць...
- Каморнікі, надзяляць нас будуць...

Запыхоліла вёска, гамонкамі рознымі ды здагадкамі напоўнілася, радасьцю непадробленай твары ў беднякоў асьвятлілася... А цераз гадзіну хата старшыні роём пчаліным гула... Уся вёска сабралася.

У табачным дыму галасы плавалі, пытаньні сыпаліся...

— Дык, значыць, к нам, таварышы?..

— Кулачкоў кратаць будзем?! Га?

— Зямельку здабываць?..

— Так, мужчынкі, так!..—супакойваў усіх немалады ўжо, з барадой мяцёлкай, у шэрай сьвітцы адзін з прыехаўшых.

Яго разумна-карыя вочы ўпіваліся ў кожнага мужыка, варушылі чорныя змаршчакі ў усмешку добрую, ціхую і шчакаталі сэрца радасьцю новай, здаволенай. Тады расьпяразваўся кожны у думках і выкладаў іх перад прыезджым таварышам, як на далоні.

— Дык вы, мужчынкі, цяпер нават, каб дарма часу ня губляць, пішэце заявы, каму хочацца атрымаць зямлі і каму на пасёлак... Бо заўтра мы і пачнем...

Закірмашавала грамада. Хто граматы—той бесьперастанку страчыў заявы, і неўзабаве цэлы стос іх вырас перад носам камісіі...

Амаль цэлую ноч прасядзелі мужчыны ў хаце старшыні, вядучы гамонку ўсё-ж аб абрэзках, і толькі далёка за поўнач пачалі памалу разыходзіцца...

А назаўтрае раніцай уся вёска на нагах была: зноў хата старшыні стрыножылася...

І толькі праз два дні ўпартай працы «ад цямна да цямна» кончылі працу па разбору заяў і да абрэзкаў прыступіліся...

— Ня руш!.. Сволач ты няшчасная!..

Раўнуў раптам натоўп і ў вачох іхніх усхліпнулі аганькі зыркя, жудасныя... У самых бяднейшых—самі сабою рукавы кашуль к лакцю паехалі...

Хоць сягоньня жадалася беднаце права сваё адста-
яць, выліць усю крыўду і злосьць, якія тадамі накіпалі
ў моцных мужыцка-працавітых грудзёх, бо ня толькі та-
дамі, а нават цэлымі вякамі мазольнае права і справяд-
лівасць тапталіся няшчадна бруднымі ботамі прыгон-
шчыны, і толькі сьлёзы дажджом, пот ручаём, кроў
сукравіцай ліліся на загоны і то не на свае, а на панскія...
Гэта мінулася, але ў памяці мужыка гэтая чорная пля-
ма яшчэ не пасыпела сьцёрціся назаўсёды, і сягоньня,
замест колішняга пана-прыгоншчыка ў поўнай сваёй
велічы кулак-шляхціц паўстаў з ружовай панскай
кывёй у жылах сваіх... Вось чаму і выбухнулі так рап-
тоўна скрытыя дагэтуль пачуцьці бядняцка-мужычыя...

Трэба было-б яшчэ адно слова, адзін рух з боку ку-
лакоў—і распачалася-б бойка, няшчадная, рашучая, не
на жыцьцё, а на сьмерць. Заўважыў гэта адзін з тавары-
шоў і ў час спыніў...

— Ціха!.. Гр-нін Буратоўскі, гаварэце, з якога боку
вам выгадней аддаць?

— Ад дарогі мер!..—буркнуў Гарасім і абмяк.

І паскакаў сажань паміж жыта і ярыны Гарасіма,
адразаючы ладны кавалак зямлі пасечнай, чорнай,
тлустай...

— Эх, тут і зямелька добрая!.. Пасека...

— І не кажы!.. Бяз гною родзіць!.. Бач, якое жыта!?
Гаманілі-цешыліся паміж сабою сяляне.

У гэты час жонка вышла Гарасімава з-за брамы і,
угледзеўшы, як уся вёска топча сьцежкі ды забівае па

полю колікі, заламала свае поўныя рукі і рынулася вобземлю...

— О, матка боска!.. Езус пане!.. Хамы... Хамы!!!— раўнула каровай Гарасіміха і згубіла ад непамернай злосьці прытомнасць.

— Го-го-го!..

— Гы-ты-ты!..

— Ого-го, брат Гарасім!.. Глядзі, твая жонка Езусу душаньку, мусіць, аддала!.. Хацела з зямлёй на той сьвет...

Мягнуўся Гарасім і з крыкам кінуўся да жонкі. У гэты час дачка выскачыла з двара і з бацькам, падхашышы яе, патарабанілі ў хату...

Два тыдні працавала камісія над абрэзкамі кулацкіх гаспадарак, два тыдні бедната атрымоўвала прырэзкі да сваіх вучасткаў зямлі і так надзелы. І ў кожнага кулака адна і тая-ж сыцяна праклёнаў, пагроз і клінкаў з працы камісіі; былі выпадкі, што зачэплівалі ганьбою чорнай і ўладу...

А як уся івёска пачала касіць сена ды жаць жыта—той, хто атрымаў прырэзку ці надзел, гэтак сама кінуўся касіць; жаць і звозіць тое, што папала ад кулака ў яго вучастак надзелу...

— От цяпер, брат, паглядзім, хто гультай, а хто працаўнік, калі я і ты зраўняліся!..

Гэтак кідаў не адзін бядняк «свайму» кулаку цераз мяжу надзелу...

Той толькі скрыгаў зубамі.

IV

Усяго толькі тры месяцы прайшло пасьяля надзелу беднаты зямлёю, а змяніліся абшары, што шляхта калісь-то імі карысталася. Паміж шырокіх і аграмадных

гнэздаў шэршняў прыткнулася бедната быўшая і весела глянула з сваіх палеткаў хаткамі новымі з сьвежа-сьсечанага дрэва ды нанова дзе перасыпаньмі. Гумны з заду хат селі, азяроды цымбаламі зайгралі, калодзежы песьню зашелі...

Чуваць, як новы дух з новым бытам ламалі пасял-коўскія загарадкі і лезьлі ў хату, на двор, у хлявы, нясучы за сабою бязбожніцтва, культуру—шматполку, добрую пародзістую скаціну.

— Мы дык і на чатырохполку пераходзім!.. На новай зямлі лягчэй і ямчэй, ды і карысыці больш будзе, агроном казаў...—з радасьцю малага дзіцяці гаварыў які-небудзь бядняк, сустрэўшыся з сваім «гаспадаром».

Ухмыляўся толькі той у бараду, міргаў хітра вокам і, каплянуўшы ў кулак, ціха кідаў:

— Гэта можа і ўсё добра, але толькі не для цябе!..

— Чаму?..

— Таму!.. Стаў сваю хату ды ўсю сваю шматполку-матполку на калёсах... Каб, значыцца, у час выбрацца адгэтуль... Хі-хі-хі!..

Ківаў здзіўлена галавою на «гаспадара» які-небудзь Мікіта і, усьміхаючыся, адыходзіў.

А пасёлкі расьлі, як грыбы ў дождж.

Ды яшчэ дзедаўскія звычаі пачалі яны ламаць: часта да сябе агронома на параду запрашаюць, вэтэры-нара да скаціны, а не шпатуху-бабу, як кулакі-шляхта; Адась-селькор падпіску на газэты сабраў. Хоць і трудна, грошай малавата, але кожны пасялковец газэту сабе выпісаў.

Хочуць вучыцца па газэціне!

А кулаком гэта—сьмерць.

І пачалі яны, кулакі, значыцца, часыцей зьбірацца, пасяджэнні рабіць патайныя, сакрэтныя, нешта ўсё раіліся, абгаварвалі ды на канцы самагонам скраплялі...

І неяк раз, калі ўжо восень залатая глядзела на панадворак; трапечучы медзьдзю лісты на дрэвах, жартуючы прахалодным ветрыкам у зжатых снапох абітага акалогу на гумне, калі ноч, як зямля гэтая чорная, ліпкая, прыпадала к вакну і засьцілала посьцілкамі яго, як ваканіцамі, тады-ж у гэтым гнязьдзе шэрыняў гуд ціхі, сьмяротны працяў непарушную ціш, аж ноч здрыганулася за вакном Гарасімавай хаты...

— ...Забіць яго!.. Сачыць за ім, і ў кожную мінуту ўбраць яго, чаго-б гэта нам ня варта было!.. Адась усе нам нарабіў!..

А Сёмка слухаў і радаваўся; ён ужо даўно падбіраў момант адмыціць Адасю за начлежнае, але ўсё неяк сутрымліваўся, а цяпер—рукі разывязалі.

V

Ноч удалая распасьцёрлася, хоць і дыхае ў твар начлежнікам халадком вострым, скрозь васеньню позыняй працятым. Але нічога. Начлежнікам гэта не пяршыня: яны ўжо не адну ноч правялі тут пры рэчцы ціхай, не адна ночка ледзянымі драцінкамі ўсякага навылёт працінала і прымушала дрыжэць, трапятатца лістам асінавым пад буйным ветрам.

Але і гэта нічога!

Вогнішча тады грэе-лашчыць мілей маткі роднай, цалуе-галубіць твар бурачковы...

А сягонья што?! Адна ўцеха, а не начлег! І пляюць хлопцы, сьплюць макам песні разудалыя...

— Хлопцы, сягонья і пляхта будзе на начлезе!..

— От дзе свалата!.. Багатыры!.. Як быццам сена ў іх не хапае...

— Дый ніколі-ж яны не вадзілі ў гэты час...

— А хто табе казаў?.. Адкуль ты гэта ведаеш?..—запытаў Адаць у белабрысага хлапца, ашранутага ў вялікі стары, аж блішчыць—так сацмуголены кажух, падпяра-занага ў дзьве столкі пастронкам.

— Сягоньня я ў коопэратыве быў, дык там гэты быў, Сёмка... ды і кажа, значыцца, пытае ў мяне, а ці павядзём мы сягоньня на начлег... А я к'у, што павядзём!..

— Дык ён што?

— Дык і я павяду, к'а...

Нешта як-бы мулкае, нядобрае кранулася ў душы Ада-ся, пачуцьцё тупой апаскі павярнулася ў сэрцы і, вы-прастаўшыся, глянула ў вочы...

«Допіс змясьціў у газэце»... неслася ў Адасёвых дум-ках, «чыталі і яны яго, svolачы, ды, чуваць, сыкалі здо-рава»...

І тады раптам прыпомнілася Адасю, аж повад аслаб у руках яго, мігнулася адно маленькае здарэньне, на-якое ён у той час і не зьвярнуў увагі...

...П'яны Гарасім, ідучы ноччу (неяк летам), сустрэў-ся з ім, з Адасём, і тады, закурваючы, сказаў ціха, праз зубы:

— Эх, братка, Адаць!.. Штучкі я з сабой не захашіў сягоньня... адной гэтакай... Хі-хі-хі!.. Даўно ўжо татую табе гасьцінец... Шкода, гм... шкода...

— Што, дзядзька?..—не зразумеў той.

— Я цябе!..—і тут у нявымоўнай злосьці, запусьціўшы трохмэтравы «мат», Гарасім сунуўся к Адасю, але той пасьпеў адскочыць у час у бок, і Гарасім, ня стры-маўшы роўнавагі, распластаўся на дарозе...

Вось сягонья нешта так яокрава і паўстала ў думках Адася гэтае здарэньне. А потым у пачуцьцёх нешта зьявілася—жудаснае, апасьлівае...

— Але, ат!.. Чаго гэта я?!

Як-бы прачнуўся ад сну Адаць і, тармазнуўшы за повад ды грукнуўшы каню пад бакі старымі ботамі, заехаў наперад чарады. Зноў пасыпаліся, як дзе на вечарынцы, галасы розныя, разьвясэлыя... Яшчэ здалёку хлопцы ўбачылі на ўзгорку, пры гаі, куды заўсёды і вадзілі на начлег коняй і там начавалі, як валасамі чырвонымі агонь кудлачыўся... Ноч расступалася, плуталася па мокрых купінах і кустох, а ўсё-ж ткі не магла схаваць за сваёй сыпіною гэтакія-ж сама, як і яна, чорныя постаці.

— Ужо яны і агонь разлажылі!..—нехта азваўся з начлежнікаў.

— Што?.. Паедзем да іх ці будзем выбіраць іншае месца?!

— Паедзем туды!.. Цяпло гатовае, ня трэба будзе і турбавацца класьці...

— Паедзем!..

— Ну што-ж, паедзем!..—ціха, як-бы сам для сябе, згадзіўся і Адаць. Спачатку нечага было замітусілася пры вогнішчы чарада начлежнікаў, калі пачула конскі тупат, а потым зноў прыціхла, прытала к зямлі карчамі вялізнымі, нязграбнымі...

— Здарова, хлопцы!..

— Нех бендзе пахвалёны, панове шляхты!..

Кінулі на слову з грамады прыехаўшых.

Тыя зірнулі і насьмешку скрывілі, а Сёмка, падняўшыся на локці, заірзаў жарабком і гукнуў самаздаволена:

— А мне ўсё роўна—што хам, што шляхціц... Здароў!..

Сёмка асабліва націснуў на слова «хам», так што яго выраз не застаўся незапрыкмечаным Адасем і зноў у яго

ў сярэдзіне, недзе глыбока ў сэрцы шавяльнуліся і апаска і злосьць адчайная. Ён ведаў, што ў гэты час ён добра, «пасуседзку» гаварыць з імі ня будзе.

Сталі да вогнішча пад'яжджаць і пасялкоўцы, якіх, як сьмерці сваёй, ня любіла шляхта-абразанцы.

Зноў, як і тады, увесну, сталі пячы сала на агні, зноў пачуліся кшпінкі з боку беднаты над кулакамі і цяпер ужо не такія, як калісь: тэта былі бадзёрыя, упэўненыя ў сваю мазалістую моц словы, прасякнутыя ненавісьцю да багатых і вялікім замілаваньнем да тых, хто ўздумаў ды зрабіў: надзяліў іх зямлёю...

Не шраміналі і Адася, які гэтак сама з другімі начлежнікамі пёк сала і прыслухоўваўся да гутаркі.

— Дзякуй ім, гэтым камуністам... бальшавіком! Далі нам хоць жыць, як... вось скоро падмацуемся і зусім добра будзе...

— Ды дай рады!.. А ўсё-ж трэба мець надзяку і Адасю нашаму... каб не яго газэта, дык і чорт ведае колькі-б чакалі?!

— Праўду ка'аж!..

Здаволена гаманіла паміж сабою бедната.

А ў гэты час кулакі ад злосьці лопалі, асабліва Сёмка. Вачыма шэрымі тачыў Адася і ўнутры радаваўся ўцехаў зьвярынай...

Ночка-ж пляскалася аб вогнішча і, скрыўджаная нядбайствам да яе начлежнікаў, плакала за голымі кустамі лазьняка плачам дзіцяці...

VI

Забалывала віхура сярод ночы, зашкumatала дрэвам і напоўголымі, плаксівымі, і заплакалі яны сьлязьмі жоўта-залацістымі, халоднымі...

А вецер скіголіў, песьню жудасную пеў, пляскаўся за пахілымі вольхамі па рэчцы, як-бы радаваўся, што хоць у гэтую ноч яму ніхто не перашкаджае разгуляцца, распрануцца памаладзецкаму. А яна, гэтая ночка цёмна-каравая, валасамі сваімі доўгімі і чорнымі, як сажа, ахінала ўсё шчыра і гэтак сама падсьвітвала ды ўздыхала ў тахт ветру буйнага...

Весела, мусіць, было і ёй.

Начлежнікі ўжо даўно спалі, карчакамі аблэгшы вогнішча мізэрнае, недалужнае; сьціскалі яго колам жывых сьвітак і кажухоў.

Ня спалі толькі Сёмка з сваімі таварышамі; лёгшы воддаль ад чарады, яны ўсё нешта ціха-прыдушана шпталі, аб нечым згаварваліся, ды шачуць толькі немагчыма было, бо шэпт іх вецер-дурань падхопліваў і адносіў далёка за сырыя кусты хмызьняка і купіны з пасохлай леташняй травой на дрытве і там весела пеў аб нечым...

Не, не ды і адарвецца які-небудзь кавалак іхняй гутаркі і да вуха Адася даляціць!.. Раскудлачаная думка завіхаецца растрасыцца ў муроґ сухі на ветры, але чуткае вуха Адася ловіць...

— ... трымацца разам... якое што, дык...

— ... на коні... баста...

І сполах нейкі прабірае Адася, злосьць. Пад шчыльна падпяразаны кажухок падлазіць і дрэпае па сьпіне пальцамі прыкра-халоднымі, мяртвачымі... Агонь гаснуць думае, а тут і зубы ўжо прабуюць музыку нейкую высьцебваць, і без агню, у ліпка-дрымотных пацёмках страшна робіцца неяк, і Адась кідае на агонь кучу гальля, прыціскае зьверху рукою ды паддзьмухнуў... Зноў весела заскакаў маладзец-агоньчык, як-бы казаў ці хацеў толькі сказаць, што вось без мяне тут аніяк не абыйдуцца і такая я «ганаровая шышка», што і куды!

Скоса зірнуў Адаць у бок кучкі кулакоў, якія трымаліся сваім гняздом: там ціха было... Прытайліся. Тады погляд свой на сваіх хлапцоў, на пасялкоўцаў, кінуў і невядома чаго глыбока недзе, на дне душы зьявілася нешта, што моцна крычала, аж глушыла яго...

— Каб я мошкай цяпер зрабіўся... Ну, каб хаця аднэй частачкай вось гэтага агоньчыка... Мала таго, што ўкрыўся-б сягонья ад гэтых злых воч і думак кулацкіх, а змог-бы яшчэ і спаліць іх... усіх іх з дабром, з скацінай...

Ведаў Адаць, што не заснуць ужо яму, адляцеў кудысь сон яго, мусіць вецер гэты вышастаў, і зьявілася ў яго патрэба гутарку з кім завесці, адагнаць ад сэрца нешта такое, чаго ён і сам добра ня ведае...

А тут

— ... І-і-і-гі-гі-гі-гі!.. І-і-і-і-і-і!..

З агульных тонаў завірухі галасы рэзнулi вуха, аж зьякнуўся Адаць... Недалёчка недзе, вось тут зусім, коні нешта затупалі, перапалашыліся...

«Воўк—ня йначай!» мятнулася ў галаве Адася.

«Схадзіць трэба глянуць, і тады»...

Само неяк усплыло напаверх думак, вылілася ў пастанову і, прыглядаючыся ў мутна-чорную даль, падняўся Адаць, абцягнуў кажухок, паправіў заборы ззаду пад поясам і, прывычна адпыхнуўшы з ілба на патыліцу шапку шэрую, «салдацкую», пасунуўся ў цемень...

Яшчэ некалькі слабых крокаў—і ноч зьела яго.

У гэты час, падняўшы асьцярожна галаву і агледзеўшы ўсіх пужліва-трывожным поглядам, Сёмка пхнуў пад бок свайго суседа.

Трохі воддаль яго паднялася ўскудлачаная галава з валасамі, як жар, чырвонымі, і колкія маленькія вочкі забегалі па сыгінах і па сыпячых тварах начлежнікаў.

— Пара!..

— Так!..

І Сёмка зынік за кустамі.

Тады вецер рвануў з сілаю, замітусіўся ў адчайнай злосьці, нагнуў аж да долу лазыняк далікатны і зарумваў плачам баб'ім на беразе рэчкі... Ночка начніцай хваталася за зямлю і слала шосьцілкі дзірава-чорныя.

А потым галасы вырваліся з гэтага гаму, галасы жорсткія, вагнём цяжучыя, адчайныя...

— ... Ды што я... зрабіў... табе...

— Га-а-а!.. ы-ы-х-г!..

— А-а-а-а-й-і-і-і...

Нема разьнеслася навокала і разбудзіла начлежнікаў, і ў гэты час, калі яшчэ ўсе, усхапіўшыся са-сну, не маглі ўцяміць нічога, адкуль гэта і што, раптам пырснуў кароткі, прарэзьлівы стрэл... Снапом бліскавіцы агонь мігнуўся і... сыціхла ўсё.

І здаецца, у той час вецер сыцішыўся, ня так лазыняк нудзіў, вада ў хлопкіх берагох заціхла, толькі што ноч, на момант расступіўшыся, пчыльней агарнула ўсіх ды напаіла начлежнікаў сполахам востра-мёрпвым... Гэты сполах сывяціўся ў вачох кожнага начлежніка, і ён яскрава адбіваў страх жудасьці, сьмерці...

Глянулі ўсе адзін на аднаго, абвялі чараду, як-бы шукаючы вінавайцу ці скрыўджанага...

І ў кожнага за вачмі, у душы, востра ў мазгох,—адбілася:

— Адася!..

— Няма яго!..

Рынулася чарада хлопцаў на стрэл, мацаючы нагамі мокрую сенажаць з купінамі. Раптам, адзін з іх наткнуўся на нешта мяккае, на купіну непадобнае...

— Ай!.. Тут, браточки!..

І адскочыўся, увесь трасучыся.

З галавешкай прышлі. Цемната расступілася, і ў жоўта-крывавым кругу трапяталюча-палахлівага сьвету вынырнуў белы, як крэйда, твар з крыху выскаленымі, рагочучымі зубамі, з шклянымі, жудасна-сьмяротнымі вачыма... Гэтыя вочы як-бы глядзелі на ўсіх з дакорам і гаварылі:

— Вось вы і не даглядзелі... Мяне ўжо няма...

І кожны з начлежнікаў адчуў нейкую віну перад гэтым трупам, якога ўперад звалі Адася, кожны ў глыбіні свае душы ўяўляў, што і ён тут вінен, мо' яшчэ і горай за таго забойцу, што зрабіў гэтак, а ўсе, што вось стаяць тут вакол, ні ў чым нявіноўны, нават могуць вось у гэты час, пры гэтым, яшчэ сьвежым трупе, рынуцца на яго і зрабіць тое-ж самае, што і з Адасём...

А потым усплыла і зьнеслася некуды гэтая жуда і апаска і забушавала злосьць...

Адчайная, мужыцкая злосьць...

— Сёмка, суклін сын!..

— Ён!..

— Яго работа, сволач такая!..

І, нападваючы паплавы самай жорсткай лаянкай і праклёнамі, уся прамада сыпнула ў мокрыя кусты шукіца Сёмку.

А цемень калацілася, дрыжэла і ветрам скуголіла над трупам Адася, якога два хлопцы прынеслі да вогнішча.

Цяпер толькі два-тры з кулакоў усталі і з зьдзіўленьнем пачалі пазіраць на Адася ды, як-бы нічога ня ведаючы, распытвацца, як і што?..

— Маўчаць!..— успыліў адзін з пасялкоўцаў, які і прынёс труп Адася к алню.— Ваша работа!.. Вы тут усе вінаваты!..

— На мякіну іх!..— бліснуў вачыма другі.

Змоўклі кулацкія сынкі і, шчыльней захінуўшыся ў кажушкі, пачалі раіцца паміж сабою, як-бы ўжо і дамоў зьбірацца.

— Не паедзеце!..

— Чаму?!

— Таму!.. У раён мы з вамі...

— Куды?.. У раён?..

— Маўчы!!! Арыштаваны!..

— А во!..

І з боку ад кулакоў сьмяротным чорным кружочкам ствол абрэза бліснуў.

— Ладна!—ціха кінулі хлопцы і змоўклі.

Ноч праглынула і іхнія постаці.

А там далей галасы адзываліся, шукалі, мацалі... Нібы гульнію нейкую недарэчную, дзікую задумалі начлежнікі сярод гэтага балота ў такую цёмную і халодную ноч.

— Няма яго, коняй забірай!..

— Ка'аж, коні лаві!..

— Сам прыдзе!..

— О-го-го-о-о-о!..

І зноў, аж ноч затрэслася, але ўжо падалёку, у самым гаі, рэзнуўся другі стрэл...

— Ён!..

— Нашых, мусіць, каторага!..

Пашлі хлопцы на гэты стрэл шукаць нечала, самі ня ведаючы, чаго ідуць і па каго. У кожнага зноў апаска шавяльнулася ў грудзёх.

— Ну, добра, я іду... А што, калі і мяне ён там паляжыць гэтак, як і гэтага...

Але несъвядома хлопцы імкнуліся ўперад, буяныя помстай і зухаватасьцю, каб адзін перад другім ня струсіць і гэтым не паказаць сябе і надалей баязьлівым хлапцом...

— Нездзе тут, здаецца!..

— Але!..

Ціха шапталіся хлопцы. І вось у гэты час вышлыў з навальніцы шоламу выразны чалавечы стогн... Працяглы, канаючы...

Закамянелі ўсе, а потым рушылі туды. Калі-ж запалілі сярнічку, дык сярод дзвюх бяроз, ушчаміўшыся плячмі ў карані, ляжаў Сёмка з абрэзам карабіна ў руцэ. З яго грудзей бурболіла і пеніла цёмная кроў...

Ён канаў.

Ані ў воднага не зьявілася жаласьці да гэтага чалавека, а наадварот: цэлая патока палілася слоў, здаволеных, запэцканых лаянкай бруднай...

-- Застрэліўся...

— Эт!.. Сабаку—сабачая і сьмерць!..

Ўінуў гэтак нехта з чарады і, адварнуўшыся, усе пашыбалі да вогнішча. А вецер ужо не жартаваў, не абнімаў і не цалаваў хмызьняк, а пеў даўгую хаўтурную песьню.

9/V—26 г.

в. Клянкі.

ТАК ЧАСТА БЫВАЄ

I

Курыцца і дрыжыць раднянкай у вільготным паветры мутна-шэрая імгла, абдаючы золасьцю твар і кончыкі пальцаў. І хто яго ведае, ці то ад васеньніх дробных дажджоў, якіх не магло ўжо прасушыць слабае сонца на зямлі раскіслай, ці то ад гэтай пастаяннай імглы, але чорнае поле і дарога зрабіліся нібы каша густая—ані праехаць, ані прайсьці...

Цярушылася імгла, і хоць сонца ўжо выкацілася на неба, але гэтая муць мокрая не расьцярушвалася, і здавалася, што яшчэ вельмі-ж рана, і дзеці, якія ў шэрых сьвітках, як гэтая мутная даль, у выцёртых, старых, мо' бацькаўскіх, шапках, бо на вушы і вочы лезуць, з кузьальнымі торбачкамі за плячыма, з кніжкамі і ядой, замітусіліся нявыразнымі туманнымі постацямі ў сваю школу, здаецца, надта-ж параніліся выйсьці з сваёй хаты...

Разам з мяккім цялёпканьнем лапцей па траві чуваць іх вясёлая, як званок, радасная гамонка і здаровы сьмех.

— Заўтра-ж сьвята... Сягоньня мы будзем пець у школе!.. Вот!..—кажа хтосьці.

— Вінцэсь-жа самагон заварыў, як я прышла да іх па Юзіка...—ляпеча дзявоцкі чысты галасок.

— А Саўка сягонья гоніць... Вунь, вунь паглядзеце... дымок... У восеці...

Прыгнуўшыся маленькім камячком, аж торба ўпёрлася ў зямлю, гледзячы па зямлі, пад туманом у пусты прасьцяг, паказваў адзін з іх у даль, у бок дарогі, на лазьню, дзе і сапраўды па зямлі каціўся сінімі хвалямі цягучы дымок...

Саўка толькі што падлажыў пад кацёл і цяпер, падкурчыўшы ногі, абхапіўшы калені рукамі, насунуўшы казыр на вочы, каб так не пякло, сядзеў каля катла, падсоўваў у вагонь сухія дрэўкі ды думаў...

— Зараз павінна, падла, перайсьці ў сухапарнік... Ці ўдасца толькі?! Але павінна, бо заварыў з чыстай мукі ды яшчэ і з соладам пшанічным... Павінна!..

Дудзеў сам сабе пад нос Саўка і не запрыкмеціў, як паволі і ціха адчыніліся дзьверы і з-за вушака тыкнула кудлатая, з вялікай рудой барадою, палава яго суседа Лявона. Забегалі яго шэрыя вочкі па восеці, і вялікі, мо' яшчэ з малку сіні, у чырвоных прыпчоках, нос так пацягнуў шчыра к сабе паветра, што Саўка, здрыгануўшыся ўсім сваім целам, з жахам глянуў назад...

— Цьфу!..—ні то сярдзіта, ні то з нейкай здаволенасьцю плюнуў Саўка сабе пад ногі і пачаў боўтаць у пэбры, дзе гадзюкай скруціліся вэнжы, ужо ледзь нагрэтую ваду.—Спужаў ты мяне, Лявон!.. Цяпер, брат, хоць вады з рота давай!.. Праходзь ды зачыні, а то цягаюцца розныя канцамолы, члены, каб не завярнулі сюды, згарэлі-б яны!..

— Добра ка' жыцьця ад іх няма гэтым самым людзям, вот... Усюды нос свой суне паскуда якая...—гаварыў Лявон і асыцярожна зачыніў за сабою лазьню ды, далікатна абышоўшы апарат, каб не зачэпіць выпадкова, прысеў гэтак сама к катлу.

— А ці гуляць ка мне?—перабіў Лявона Саўка.

— Дай рады!.. От думаў, што твае вянжыкі гуляюць, а мне якраз яны і трэба; от, заварыў трохі, даўно ўжо пакінула хадзіць, трэба пнаць... Ажно ты... Ішоў, дай, думаю, зайду!..

— Ага... заняты, браток!.. Вось цяпер толькі пачаў... Скура адганю, талы можалі і ўзяць сабе... Адзін бражнічок... Думаю хрэсьбіны заўтра рабіць.

Гаварыў Саўка ў дыму, абыходзячы і аглядаючы дудкі, дзе салло з нутры—там замазваў цестам.

— Ну, а падатак ты здаў?.. Першую рату?..

— Дзе там, чорт, здаў!.. Ні табе з хлеба, ні з скаціны няма чаго збыць...

Лявон, з філэзофскім выглядам і з нейкім самаздаваленьнем, мо' затым, што здаў ужо першую рату падатку і цяпер нават смела думае пнаць самагонку і як удасца і будзе яна на продаж, заробіць добра, а брага пойдзе на вобменку скаціне, а мо' што і іншае, але ён, Лявон, выняў з сьвіткі люльку і пачаў яе набіваць з бараньняга кашука самасеем, прыціскаючы брудна-закопчаным вялікім пальцам з адарваным ногцем. Потым выкалупаў з-пад катла вугаль, і, палажыўшы ў люльку, смачна засмактаў яе, пускаючы ў хвалі сінята дыму, які вісеў у лазьні, яшчэ белаваты, махорачны.

У гэты самы час Саўка стаў на калені і падзьмуў у вянжы і, як толькі ён ад іх адхінуўся, з вянжаў разнёсься смурод самагонкі.

— Сыпірам дае, сволач!..—уцешыўся Саўка,—аж нос зрывае... Павінна добрая шайсыці.

— Ды дзе-ж яно дзенецца!?!—падхаліў Лявон,—добра будзе! І, пыхнуўшы яшчэ раз, Лявон ляніва ўстаў, пацягнуўся і яшчэ цішэй, няпчыра кінуў:

— Ну, мне трэба ісыці... Пацягнуся!..

— Пачакай трохі... Вось зараз пойдзе...

І як-бы нехаця Лявон згадзіўся на просьбу суседа і зноў сеў. А пачакаўшы трохі, тоненькім цурочкам пабегла ў падстаўлены чайнік самагонка, і гоман брагі зрабіўся прыдушаны, слабейшы. Зараз-жа налілі ў чарку.

— На прапробуй!—падаў поўную чарку Саўка Лявону,—паспытай, якава яна!..

Лявон і Саўка налівалі чаркі і пробавалі, пакуль не затраілася ў ваччу ў кожнага.

А сонца хілілася к вечару...

II

З паўдня, на другі дзень, у хату Саўкі пачалі збірацца людзі.

Кожны з тасьцей нешта прыносіў у вандзэлках на руках і, прывітаўшыся з гаспадыняй пацалункамі, аддаваў ёй усе клункі. Перакінуўшыся тэй-сей гамонкай, зараз пачалі садзіць за сталы...

Заклапочаны і між тым з радаснай мінай на твары вышаў к сталу Саўка і гукнуў на ўсю хату, абводзячы навокала сябе вачыма:

— Бабуля!? Бабуля!? Дзе гэта бабуля дзелася?..

— Я... Я тут... тут, зязюлёк!..—шачуўся недзе з кута слабы голас,—ну, а што трэба табе, галубчык?..

У гэты час змоўклі, хоць і ціхіх гутаркі, і кожны азірнуўся.

— Бабулька... на кут садзецца. Там месца ваша. А дзе-ж дзядуля?

З'явіўся і дзядуля. А потым перакліканы былі, як па сьпісу, па чарзе ўся радня, і толькі пасья гэтага пачалі садзіць ўсіх суседзяў.

Зараз-жа за місамі закусак з вялікай пашанай сярод іх па ўсяму сталу закрасаваліся бутэлькі рознай масьці, выгляду і велічыні.

Пакуль што было ціха і далікатна, мала хто гаварыў, больш слухалі, ды ўсякі сквашным вокам зазіраў толькі на бутэлькі і палыкаў сьлінкі.

— Налівайце, госьцікі, налівайце! Ды пеце... Калі мала—акажэцца,—чуцен быў голас гаспадара.

Праз некаторы час уся хата Саўкі здавалася вялізарным разьёшаным вульлём. Хто сьмяяўся, хто плакаў, хто гаварыў «па-суседзку», хто сварыўся, а хто пляяў нязвычайныя песьні. А сам Саўка гэтым разам настолькі насыцебаўся, што стаяў каля камінку, павесіўшы на грудзі галаву, ды барматаў сам сабе нешта пад нос. І вось, як на грэх, да яго ў гэты час падышла маці і пачала выклінаць з апошніх слоў:

— П'янюга ты!.. Сабака!.. Нажраўся, як сьвіньня, а людзі няхай глядзяць на цябе гэткага харошага. Ты-ж-ба, калі хацеў насыцябацца, дык пачакаў-бы, пакуль усе разойдуцца... Сьвіньня, а не гаспадар!

— Што?!—дзіка водзячы зрэнкамі, нібы прагнуўся Саўка:—Што... ты кажаеш?!

І рынуўся на матку з кулакамі.

Маці закрычала немым голасам і рванулася за дзьверы. П'яняя госьці ня зьмецілі, як гэта хутка здарылася, і пакуль выскачылі за імі на двор, Саўка, адарваўшы штакеціну, што ёсьць сілы несься па голаму полю за маткаю.—А-а-а-й-й-й!..—ледзь чутна разносілася задалёку, і галасы гэтыя працяжна раджаліся і гэтак-жа сама працяжна паміралі ў разудалых усхліпах ветру.— Людзі... ра-а-а-ту-й-це!!.

А выбегшыя госьці не маглі спачатку скеміць, адкуль, з якога боку гукі гэтыя плылі, бо змрочнасьць і

густыя туманы праглынулі матку з сынамі, і госьці ўсё стаялі на дварэ ды на ганку, дзівіліся, кідалі адзін другому розныя здагадкі і стаялі...

Саўка нагнаў матку і з размаху апусьціў на яе галаву кол... Кол пераламаўся, і застаўшыся ў руцэ кавалак, як няма лепей, быў ёмак для бойкі.

І ў гэты час Саўка перарадзіўся з чалавека на зьдзічэлага зьвера.

Мусіць не зразумеў на той час чалавек-зьвер, што ён падняў руку на матку, якая нарадзіла яго ў крываваых муках, у болесьцях нявымоўных.

І біў яе, біў ужо нічога не памятаючы, нічога не адчуваючы.

Кроў цёпла-ліпкая запэцкала яму твар, рукі, вопратку... А маці ляжала ў яго ног і ня кірталася ні рукой, ні нагою...

— Саўка!.. Саўка!.. Пачакай!.. Што робіш?!—крычаў нехта ззаду ахрыпла-надарваным голасам.

Зьбегліся людзі, адцягнулі яго ад маткі. Узялі яе на рукі, і пад дзікія стогны, панесьлі дамоў, у хату.

Як вар'ят ці лунацік, ішоў ззаду з калом у руцэ Саўка і не гаманіў ні з кім.

— Вады дайце! Вады!..—крыкнуў нехта, увайшоўшы ў хату.

Старую палажылі на лаву. З галавы плыла кроў. Бледны твар быў у сінякох...

Гаманілі нешта навокала, кідаліся ў розныя куткі, а Саўка ўвесь апырсканы крывёй, з крывавым калком, прыхінуўшыся каля печы, стаяў і дзіка глядзеў навокал.

— Ня жыва, мусіць...

— Ня дыша...

— Халадзе...

У гэты момант дзікі, немы, нечалавечы крык ашаламіў усіх.

Гэта апомніўся Саўка і, схапіўшы сябе за валасы, кінуўся на калені перад маткаю.

— Што я нарабіў?! Што я нарабіў?!

І загаласіў на ўсю хату зьвер-чалавек.

А назаўтра хавалі старую...

НОЧЧУ КУПАЛЬСКАЮ

I

Васільковы вечар сіваю бараду растрос над балотам, нацягнуў на сябе чорна-шэрую коўдру ў залатых дзірках і шчыльна прыпаў шырокаю маўчанкаю да сырых эдаровых прудзей зямлі: поля й калматых сенажаццяй...

Катаціўся далёка за лесам слабы й нежны адсвят вярчэрняе зары, мякка дрыжэлі зоры і густа пахла багуном з балаціны, сыпелым жытам ды яшчэ неабдымным размахам поля і дагэтуль нязьмеранай сілаю лесу... Неўзабаве месяц рогам сваім чырвоным прабіў коўдру неба і абліў нясьмелым, бледным сьветам хутар, што прытуліўся блізка да краю старога лесу гнілой хатай і трыма хляўчукамі, а садам густым зьліўся з цёмным пахмурным лесам—і абыйшоў з усіх бакоў гэтае старое гняздо...

І ад гэтага слабага сьвету глыбока ўвайшла ў зямлю хатка з саламяна-чорнай страхой, змоўкла, анямела пасьяля ціханькага шушуканья і, лыпнуўшы ў сад з сваіх крывавых вокан чырвона-агнёвым сьветам, змоўкла і заснула, скруціўшыся чорнай сабакай...

Ад гэтай цемнаты і маўчанкі здалося, што ўжо зусім памёр хутар, але зараз трукнула ў сенцах закрутка, хваравіта рыгнулі дзьверы і на ганак ціха вышлыла постаць у кажушку з перакінутым на правую руку шэрым бурносам. Гэтая постаць хляпца патупала трохі каля ганку і пасунулася да прыклепніка, напяваючы пад нос нейкую песню, а там яшчэ некаторы час шарыла на

цёмнай паліцы і слаба грукала жалезам ды сухімі драўлянымі ручкамі нейкага начыння, як здалёк здавалася: шыла, малаткоў, швайкі; потым зноў падсунулася пад вакно хаты і мякка-прыемным, грубавата-мужчынскім голасам пазвала:

— Мамка!?. А мамка?!

— Хто... Антон?..—з хаты выплыў стары слабы, шамкаючы голас.

— Гэта я... Вот, каб на яго агні, пута жалезнага ніяк не знайсці; здаецца клаў я яго на прыклетніку, а цяпер як памацаў, дык і няма...

От думаў сабе вазьму...

— Не, ня бачыла!..—перабіла з хаты яго маці й нешта яшчэ таварыла, але яе слабы з-за трухлявых сьцен голас, разам з востра-салодкім пахам хваёвай смалы і роснай травы, якія прынёс з-за хутару кволы вецер—зьмеў і затапіў цэлы хор маладых, моцных, поўных нявычарпанага палу, галасоў, якія самі сабой ад цеснаты сваіх граніц прыляцелі на хутар з-за пералеску,—адтуль, дзе дзяўчата з хлапцамі сёньня вогнішча наклаці каля лесу на беразе шырокай рэчкі, куды Антон, спутаўшы каня, на пароме перабярэцца туды з другімі хлопцамі-начлежнікамі, а не—дык будзе ляжаць на гэтым баку рэчкі і цэлую ноч глядзець усё на той бок яе, дзе каля вогнішча будуць мітусіцца цудоўныя постаці моладзі; будзе, сілячыся і напружваючы зрок, пазнаваць постаць сваёй любай Волькі і ўсё думаць аб ёй... І думкі тады родзяцца ў яго: салодкія, ружовыя, міла-любныя, зусім такія, як яна сама: чорненькая, белатварая з глыбока разумнымі шэрымі вачыма...

Адсунуўся Антоць ад вакна і замёр на адным месцы, слухаючы гэтыя галасы. Яму здалося, што песьню гэту ён недзе чуў, а ад каго—вот аніяк ня мог здагадацца.

і ён напружна думаў, варочаў успамінамі і злаваў адначасна, што вот-вот узьедзе на памяць, мігне перад вачыма постаць і голас тэй п'явуньні, а потым зноў адляціць нямаведама як далёка і ад гэтага, заглушаючы ўсё, рабілася вельмі-ж бурна на душы... Забыўся і пра пуця Антон, адагнаў ад сябе далёкія і няясныя, як воблакі ноччу, успаміны, падыйшоў да каня, адвязаў ад плоту, перакінуў цераз яго галаву лавады і ўмасыціў добра на сыпне бурнос... Рышнулі вароты, і ў мутнай цямноце спачатку расплылася, а потым і згубілася нястройная, рагатая постаць каня і Антона на ім...

Расступалася ўперадзе вязкая цемната, ціха плылі насустрэч платы з кустамі ды сухі вецер, напоены вячэрняю расою, коўзаўся па твары, і мякка лопаў капытамі конь па сыраватай дарозе ды ў тахт павольна гушкаў седака... Тады і запоўніла, затапіла душу Антона ні то радасьцю бязьмежнай, ні то туюй ціхай або пачуцьцём, якое бывае ў ружова-сіні вечар, калі разам з вольнасьцю начных прастораў плыве ціхая, поўная жалбы песня жніўная, ці ад шырокага і глыбокага каханья да дзяўчыны...

Нешта думаць прабаваў Антон, але зноў у пахнучай цемнаце растапілася салодкая мелёдыя і закалыхала яго ў пачуцьцях...

«У нас сягонья вайна была,
а ў нас сягонья
вайна была...

Усё поле зваявалі»...

Люба было Антону слухаць гэтую дажынкавую песню, поўную шырокага раздолья і любові, і, мо' ад гэтага, успаміны кранулі яго пачуцьці, і тады ўявілася яму:

...У сэрца ўелася яшчэ летась, як яна, Волька, жала сваё жыта, а ён, зарабляючы грошы, касіў у канцы за-

гонаў, на паплавах яе бацькі... Тады яшчэ яна, сустрэўшыся вечарам у сенцах, і схапіўшы яго за локаць, з усьмешкай кінула, хаваючы ў лавеках вочы свае шэрыя:

— Прыходзь калі да нас, Антон!.. Весялей будзе...

Скалануўся тады ад гэтага Антон, як-бы ад марозу, і памуцілася ўсё ў памяці, нешта і ёй сказаў, але так ціха, што і не пачула яна, ды і цяпер сам ня ведае, што... А яна ўсё стаяла перад ім у вячэрнім змроку і маўчала, і мусіць гэтак-жа сама, як і ён, ня ведала, з чаго тут пачаць гамонку і наогул ці таманіць ці кінуць ды пайсьці за сваім дзелам.

— Глядзі-ж, брат Антон, пастарайся заўтра рана прыйсьці: сівец будзем касіць, дык няйначай як з расою яго патрэбна браць!..—перабіў думкі абодвух бацька Вольчын—Паўла, ідучы з хаты ў сенцы...

А цераз дзень ужо Антон не пайшоў дамоў, а застаўся начаваць у пуні Паўлавай. Успамінаецца і цяпер, як цэлую ноч тады ён ня мог заснуць ад думак розных і нават уяўлялася тады, што вот яна ідзе да яго ўсё-ж такая ціхая, пакорная і, трымаючы яго за руку, глядзіць у вочы і маўчыць... А тады і сапраўды, калі Антон ад духаты вышаў з пуні ноччу на двор—убачыў, як і яна вышла з сянец у белай кужэльнай сарочцы, вышытай вузенькім паясочкам на прудзёх, і, убачыўшы Антона, стала каля сыцяны, пад страхою, і як-бы замёрла. Што было далей—ня помніць Антон, толькі ведае, што абое яны прыхінуліся да сыцяны і тады, ледзь сутрымліваючы яе трымаючы цела, цалаваў мякка-пульхны, гарачы дзявочы твар, доўга, соладка, аж мляўка зрабілася... Не працівілася Волька—толькі пры новым пацалунку ямчэй прыхіналася да яго ўсім сваім маладым, поўнагарачым целам, парыўчата абнімала сваімі крэпкімі рукамі і так замірала ў пацалунках...

Маўчала Волька, цяжка і скоро сапла ды яшчэ вочы свае адводзіла ў бок, каб, нават, у цямноце ня сустрэцца імі з Антонавымі... і толькі тады, як Антон у салодка-прыкрым палу і, нічога не памятаючы, моцна прыпёр яе да сьцяны і сьціснуў сваімі дзябёлымі рукамі яе постаць, яна закінула назад галаву, прышчурыва вочы і, млеючы, ледзь чутна выціснула:—Любачка мой, Антоначка!.. А ці-ж возьмеш мяне?!

Мітусілася ў галаве Антона сьнегавой мяцеліцай, гэтак-жа сама і ў вачох; і зноў нават і цяпер ня помніць ён, як гэта вышла, што замест іх дваіх аказалася трое... Захліпнулася сэрца ў Антона, рукі закалаціліся, трымаючы Вольку, але ўсё-ж ткі прыгледзеўся... Амаль што ня ў самыя вочы тыцнула шэрая барада, калынулі вочы і дыхнула на твар Антона вострым кліткам з молькі...

Далей ня хочацца нават і думаць Антону... Было тое, што заўсёды бывае ў такія разы з другімі...

Толькі нешта зімою пасьяля таго яшчэ раз зышліся яны на вечарыны, пасядзелі разам у кутку цёмным і так разыйшліся, не сказаўшы адзін аднаму і сотай долі таго, што было на душы ў кожнага і хацелася сказаць. Як ішоў Антон на вечарынку, думаў яе ўбачыць і сказаць ужо шмат чаго: што і любіць яе вельмі аж ноччу ня хочацца яму спаць ад напыву вострамляўкіх думак і што тады, ноччу ў жніва, ён нават і не вінават быў, шмат чаго думаў сказаць, а як убачыў яе цяпер, дык і прапала ўсё, толькі як выйшаў на вуліцу дамоў ісьці, дык зноў пацягнула сіла нейкая назад, да яе, але ўжо было позна. Вось так, хаваючы ў сваёй душы гэтае набалеае, моцна-любоўнае, пакутаваў Антон і хацеў зноў калі ўбачыць яе і ўжо ўсё расказаць, а калі будзе яна

згодна—нават і ажаніўся-б з ёй, дармо, што яна «багатая», а ён толькі што жыве з духам...

Але так і ня прышлося яму сустрэць яе, і вась толькі сягонья, пачуўшы песьні і ўздумаўшы ўсё, што было ў яго з ёй калісьці—успомніў, што гэта-ж яе цяпер-голас ён чуў тут ад вогнішча з шаплагоў і яе песьню, бо чуў ён тэту песьню ад яе тады яшчэ, летась, як касіў у яе бацькі; і ад гэтага трохі весела стала Антону, і ён ткнуў лапцямі пад бакі каня, тармазнуў к сабе павадамі і, ткінуўшы, прапаў за кустамі вербалозьзя над рэчкай...

Калі трохі спусьціўся ён з канём на паплавы, конь зачвокаў капытамі ў лагчыне і Антон павярнуў направа к берагу рэчкі і зараз-жа на яго і ўзьехаў...

Расступіліся кусты і скрозь іх Антон убачыў, як шырока і мякка пераліваліся хвалі цёмнай ракі, а за ёй, убок ад лазыняка, зусім пры рацэ на сенажаці роўна гарэла вогнішча і адсвятчала фантастычныя рухі фігур і маўклівы лес...

А з другога боку, куды Антон ехаў з канём начаваць, там, прыпёршыся да беразьянку гарэў слабы агонь начлежнікаў... Зьдзівіўся Антон, калі убачыў, што пры агні сядзелі хлопцы: яны ўсе ўмаўляліся перабірацца вечарам к моладзі, якая спраўляла купальле... І, абвёўшы вочы зноў к чарадзе, на той бок ракі, доўга любаваліся ён тэтым дзіўным характвом малюнку, залатым сьветам ад польмя, расьцярушаным густою чарнатою ночы, і тады-ж моцна захацелася яму, хоць што-б там ня было, перабрацца туды...

Трыкнула скрыпка і ціха з плачам паплылі сьлёзы струн. Пачакаўшы трохі зноў завіхрыў дзявоцкі высокі голас, і Антон зноў пазнаў у ім нешта знаёмае ды яшчэ міла-дарагое...

А як пад'яжджаў да вопнішча начлежнікаў, дык тады ў галаве Антона сфармавалася думка пайсьці на той бок ракі абавязкова, хаця-б і з-за таго, што тут з гэтымі хлопцамі і мужчынамі, якія вялі сталыя гутаркі пра зямлю, вельмі-ж будзе нудна. Як плюнуць, спутаў Антон каня за бярэзнікам, сьцягнуў аброць і падышоў да агню... Мужчыны вялі свае гутаркі і нават ніхто не паглядзеў у яго бок, толькі адзін мужчына, нізкі тоўсты з кудлатай сівай барадою, на чырвоным ад агню твары, выняў з зубоў люльку і адварнуў галаву, каб плюнуць, заўважыў Антона.

— Вот і яшчэ адзін прывёў!.. Здароў!.. — нехаця сказаў Сымон, цвыркнуў скрозь зубы і зноў адварнуўся да агню.

Няпрыгульна здалося тут Антону, і ён падсеў да белабрысага, вясёлага хлопца Івана. Глянуў яму ў вочы і ціха, каб не пачулі мужчыны, запытаў:

— Слухай, братка... Чаму ты ня там? — і махнуў Антон у бок зборышча.

— Парома не даюць, — сказаў Іван і ўхмыльнуўся.

— А каб пераплыць?! — падаў думку Антон і тады паправіў яе, — вады ня вельмі-ж яно шмат, ды і няшырокая гэтая рэчка; а мо' можна будзе выбраць і вузейшае дзе месца?..

— Вузейшага тут нідзе ня знойдзеш?.. — перабіў яго Іван і выпрастаўся, падставіўшы к агню босыя з мокрай гразёю на іх ногі. — Усюды, брат, шырока... І віры ў гэтым месцы!.. Не перабярэцца!..

— Можна будзе!.. Дзівак?!.

— Не пераплынеш!.. І ўсё тут!..

— А каб паспрабаваць, га?.. — і ў Антона яшчэ горш заняла ў сярэдзіне, нуда засмактала і заліла ўсе іншыя пачуцьці і думкі, і толькі яшчэ ў глыбіні недзе

капашылася надзея, што, а мо' і згодзіцца Іван разам з ім пайсыці на той бераг, а то аднаму неяк зусім не выпадае і сорамна.

— Эт!.. Не канешне гэта і трэба!.. — сказаў Іван і, садраўшы з сваёй галавы зімовую шапку, пачаў даставаць адтуль пачок махоркі і паперу. Відаць было, што Іван і думаць нават кінуў перабрацца на той бок рэчкі, так што далей гаварыць аб гэтым і ня прыходзілася.

Пуста і ўжо злосна зрабілася Антону і яго апанавала такое пачуццё, як-бы ён адзін застаўся не сярод начлежнікаў, а ў глухім і незнаёмым лесе... І мо' ад гэтага пачуцця ўвабраўся ён у густы каўнер свайго кажущка, адсунуўся трохі ад Івана назад да бярозы і, разаслаўшы там свой бурнос, лёг на яго, палажыў галаву на далонь салнутай на локаць рукі і ўтаропіўся з нейкай ужо любоўю ў сэрцы з радасна-тужлівым пачуццём у вачох, на купальскае вопнішча... Не хацелася ажно яму глядзець туды і слухаць песні вельмі-ж любя... А тут над вухам у яго цягнулася шудная, старая, заплясьнелая размова, няцікавая для яго і пустая.

— ...Быў гэта я надоечы ў Ігумені, дык там, паверыш, і сотапа тато няма, як было даўней...

— Аж праціўна, ведаеш, глядзець на ўсё гэтае!.. — ня ведаючы нават, пра што будзе гаварыць сусед, ужо перабіў яго Сымон і зноў плюнуў у дрыжачую за сабою цемень.

— Бадай што!.. Голымі ўжо пачынаюць хадзіць, сукіны сыны...

— Ну?!

— Вот і ну!.. Яй-права!.. Без кашулёнак, а штаны там дык гы-гы-гы!.. Зусім на чатыры пальцы, каб у добрага малайца, дык ведаеш і... гы-гы-гы-га-а!.. — заліўся, сусед Сымона — Дзям'ян дробным тлухім сьмехам.

— Як чэрці!.. — кінуў з-за агню чорны, даўгі ў чорнай сьвітцы чорнабароды і худы селянін і глянуў на Дзям'яна цераз агонь, падняўшыся на локаць.

— Але гэтым чарцям на здароўе ўсё ідзе!.. — нехаця кінуў Іван і бесклапотна ўхмыльнуўся ды пакаціўся да гары, зацягнуўшыся цыгаркаю... Усхліпнула тая патухаючай зоркай і хваравіта пачала гаснуць.

У гэту хвіліну цэлы хор галасоў пакаціўся з-за рэчкі і, мяшаючыся з пацярухаю цемнаты і дробязьзю тут гаворкі, плылі песьні на паплавы за бярэзьнік. Сьціхлі мужчыны, спакойна пачаў прыслухоўвацца да гэтых песьняў Іван, закоўзаўся нэрвова Антон і пусыціў нейкі няясны гук...

— Што? Узяло?...—скрозь сьмех прасіпеў Іван і пачаў раз-по-разу зацягвацца канчаком цыгаркі.

Болью адазвалася ў Антона гэтая насьмешка Івана, хлынулі цэлай плоймай у яго думкі, нешта хацеў сказаць ён Івану важнае такое, ад чаго ён змоўкне і ня скорра знойдзе слоў адказаць, але і не знайшоў сам такіх слоў... Падняўся, падлажыў пад свой бурнос вобраць і ўстаў.

— Трэба коняй паглядзець... — сярдзіта буркнуў і паківаўся к бярэзьніку, за якім спутаў свайго варанога.

— Хоць і кабыл!..—зарагатаў яму ўсьлед Іван.

II

Не пайшоў Антон да каня, а, росячыся і прабіраючыся цераз кусты хмызьняка, ціха падыходзіў ён да рэчкі, усю дарогу азіраючыся, як злодзей што ўкраўшы. Туман захінаў яго ад начлежнікаў, а ўперадзе звала-маніла да сябе шырыня паплавоў, шустрае полымя, вясёлы сьмех, музыка, песьні і... галоўнае, гэта: шэрыя дзівочыя вочы, белая, як шпонная, Волечка...

Ня думалася нічога яму ад уласнага хаценьня ці жаданьня на тое, але думкі самі сабою раджаліся і неадступна капашыліся:

— Дабяруся як да яе... І здзівяцца-ж тады ўсе, а я абагрэюся трохі й тады вазьму Вольку і, седзячы дзе воддаль вогнішча, раскажу ёй усё, што на душы маю!.. І што яна скажа?.. — і падумаўшы трохі, — ды пэўна і яна мяне любіць, бо каб ня любіла, дык ня было-б гэтага летась... Эх-г!..

Муцьцю заслалася ўваччу і тады-ж адбілася срабрыста-вогненымі змаршчакі цемнаватае палатно шырокай ракі, а як узыйшоў на бераг—адразу спазнаў немагчымаць выканаць сваё жаданьне — перабрацца на той бок, да моладзі. Хлюпала ў берагох вада, буйна качалася і ледзь чутна было, скрозь сьмех з таго берагу, як недзе пасярэдзіне круцілі і заварачвалі віры, хутчэй убачыў гэта пад агонь Антон, чымся пачуў... І як не напружваў ён свой зрок на дзяўчат, але ўлавіць постаць Волькі яму аніяк не ўдавалася, хоць і ўжо выразна чуў яе голас і чысты сьмех. З гораччу ў сэрцы адыйшоўся Антон ад кустоў і пайшоў да начлежнікаў.

Каля ракі ў кустох дзёрся драч, у бярэзьніку цьвіркала раз-по-разу нейкая птушка, з-за рэчкі ня ўнімалася вясёлая моладзь.. Калі Антон лёг зноў на свой бурнос—ніхто ўжо на яго не звярнуў увагі — і ён ад няма чаго рабіць пачаў плюшчыць вочы на агонь і ўсё думаць аб ночы, аб страхавіцы, якія ходзяць па лесе ў гэтую ноч, аб кветцы папараці, якая дае ўсялякае шчасьце, багавіце (як казалі яму гэта баба-нябожчыца), аб тым, каб ён дастаў як гэтую папараць-кветку, дык Волечка была-б яго, і нарэшце рашыў:

— Толькі на адну хвілінку задрамлю, а тады як усе заснуць—пайду за рэчку, а там і ў лес шукаць гэтую

цудоўную кветку... Храпкі начлежнікі, Сымон калунаў галавешкаю вогнішча і ўсё нешта бурчэў пад нос, хмура насупіўшы бровы...

— Эх, і заспаў-жа я!.. — ледзь ня крынуў Антон, прахаліўшыся і аглядаючы начлежнікаў, якія ўжо спалі ўсе ў павалку, а як паглядзеў на зоры, дык прылічыў ня больш як адзінаццаць гадзін ночы... Спала ўсё, толькі яшчэ на тым беразе шугала нейкае ўжо ня чырвонае, а як-бы сінявата-ружовае вогнішча, і галасы былі цішэйшыя, але затое яркія, разборчывыя, вось усёроўна, што над вухам гавораць:

— Хлопцы, хто сьмелы — ідзем у бор, ужо пара!.. — пачуўся нейчы грамавы голас.

— Валяйма ў розныя бакі шукаць папараці-кветкі, мо' каму і ўдасца ўхапіць шчасьце вялікае, неспадзяванае!..

— Дык, а мне чаго-ж стаяць тут?..—само сабою пра-неслася ў мазгох Антона, і ён ужо без аніякай асьцярогі пабег да берагу рэчкі, дзе на тым баку і вогнішча шугала, і бор страшкі пачынаўся... А бор той страшкі быў казачным страхацьцём, мядзьведзямі, рознай дзічынай, але ў той-жа час і прывабны, бо ня раз ужо ўсе старыя казалі здаўных, што ўсе тут бачылі: якраз на купальле расьцьвітае папараць-кветка з яе цудоўным характам і дзівам...

Думкай перабраўся Антон цераз рэчку, хоць і круцілі яго віры; вылез на бераг і ад радасьці гэткай аж захацелася яму скакаць і кінуцца бягом да вогнішча, адшукаць там сярод чарады дзяўчат Волечку, абхапіць і цалаваць яе горача, шчыра і мляўка.. Крадучыся за кустамі папоўз Антон да вогнішча, каб зьнянацку зьявіцца і зьдзівіць гэтым усіх. Вот ужо і апошні куст, водблеск аяню

гуляе ў яго па твары, але што гэта?.. Заскакалі з дзікім крывкам хлопцы з дзяўчатамі вакол вогнішча, засыпавалі нешта новае, ніколі ім нячутае... Вярцеліся пары, і як ні ўглядаўся ў іх Антон, ніяк ня мог знайсці сярод іх Волькі, і толькі як адвёў ён вочы на той бок вогнішча, да кустоў, убачыў яе нуднай, ціхай, засмучанай... Яна была адна; і ад нястрымнага пачуцця любасці да яе ды да гэтых дзікіх скокаў кінуўся Антон да Волькі, абхапіў у свае здаровыя абнімы, прыціснуў да сваіх грудзей яе, як тады летам, трапечучую, мякка-крамянную, бязмерна-любую, дарагую і міжвольна заскакаў разам з другімі каля вогнішча... Разгарэлася ад гэтага яго кроў, агнём па жылах заструменіла...

— Волечка!.. — лагодна да яе прыхінуўшыся, ціха шэпча Антон, — пгчасьце маё... радасьць мая!.. Ажэнімся мы з табою... Пойдзеш ты за мяне?.. Мы-ж яшчэ летась, помніш?!

Соладка яна глянула яму ў вочы і апякла вусны кароткім пацалункам...

— Буду я твая, мой любы, толькі адно табе сягоньня трэба зрабіць—кветку-папараць знайсці... Бо ты-ж ведаеш, што бацька мой кажа?!

— Я татоў на ўсё, хоць і на сьмерць, абы ты была мая!.. — і зноў пачалі асыпаць адзін аднаго пацалункамі, захінаючыся абое за кусты.

— Ну, дык ідзі за мною!.. — і памаўчаўшы ды азірнуўшыся на балюючых, яна скоранька кінула: — І пойдзем скарэй, каб нам першым сарваць гэту краску яшчэ да іх, а калі сарвеш—будзеш мець нязьлічонае багацьце, і я твая буду, нават з гэтай ночы... У шэрай сукенцы, як штучка, Волечка нырнула ў лісьці, а за ёю і Антон.

Як увайшлі ў лес—зрабілася так цёмна, што постаць Волькі на два крокі ад Антона ўжо рабілася чорна-шэрай

глямай, а яшчэ трохі далей—зусім прападала з вачэй Антона. Тады лавіў Антон рукамі постаць яе, калі-ж замест яе натыкаўся толькі на тоўстыя ствалы дрэў—падаваў слабы голас, і яна, пачакаўшы яго, зноў ішла далей...

Маўчаў дзікі няшпрытульна-пахмурны, цёмны лес, прабаваў нават ня пускаць незнаёмцаў у свае патаемныя нетры і драў, чапляючыся за іх моцнымі лапамі-суччом...

Нешта хацеў думаць Антон, але ні адна думка ня бегла яму ў галаву, толькі чагосыці калацілася сэрца ды трымцела астуджанае цела.

Ня мог сказаць Антон, куды яны ішлі і які час, толькі раптам прымнула моцна-адрыўчата над лесам, і густое рэха закалаціла нетры; потым яшчэ і яшчэ прымнула нешта, асвятляўшы ўвесь лес празрыста-яскравым, трохі крывавым, аж вочы зарэзала Антону, сьветам.

Волькі каля яго ўжо ня было—ён убачыў яе воддаль ад сябе—пагардную, высокую, нярухомую... Яна моўчкі паманіла яго да сябе рукою, і, як толькі ён крануўся да яе, яна павярнулася і пайшла ад яго.

Антон адчуў, як у яго пад нагамі кісялём калацілася дрытва, як лезьлі па калені ногі ў мяккую, як падушка, мокрую і пахнучую багуном траву і мох; але ўсё ішоў і глядзеў пад гэты яскравы сьвет за постацьцю Волькі... Што далыш—ісыці рабілася ўсё цяжэй і цяжэй, і нарэшце ён уваліўся ў нейкае крынічышча па пахі... Яго ахаліў сьмяртэльны страх, і ён ужо гнеўна бліснуў на Вольку, якая ня спыняючыся ішла ў гушчарняк, толькі мігала маленькімі плямамі яе шэрая сукенка. Антон сабраў усе сілы і крыкнуў:

— Волька!.. Я далей не пайду!.. Згарыць яно няхай!..

Яна абярнулася і, чамусьці ня гразнучы, падыйшла да яго і ўсьміхнулася.

— Ідзі, любы, каяцца ня будзеш!.. Ужо мы і прышлі...
Я-ж сягоньня ўжо буду і твая...

З сілаю вылез Антон, мокры, як ануча, і зноў па-
дзягнуўся за Волькаю... Раптам зноў сьцямнела і зрабіла-
ся такая ціш і глухата, што Антон аж падаўся назад і
прыхінуўся да хвой... І вось тады гэтак-жа ціха і нячутна
падляцела да яго нейкае страшыдла і ўпілося вялізнымі
галовымі вачыма аж у самае нутро яго; ён апусьціў вочы
ў зямлю, а пад нагамі капаліся тоўсты, як бярвяно,
чырвона-аксамітны гад... Нырнула ў Антона душа ў
пяткі, вылецелі ўсе думкі і словы з галавы, і валасы па-
чалі паднімаць шапку...

Чуе—нешта шчыжоча яго ззаду лапамі павука, потым
пачало цягнуць назад, і ад гэтага ці што іншага—рва-
нуўся Антон уперад і выскачыў на невялікую, цёмную
палянку і зараз-жа ўблытаўся ў нейкую высокую куш-
частую траву; калі-ж ён стаў расхінаць яе—пазнаў, што
гэта папараць.

А пасярэдзіне трох хвоек—стаяла Волька і ён толькі
гэта неяк адчуваў, бо відаць яе аніяк ня было,—здаецца,
нешта суконнай коўдрай ахінуў гэты шракліты лес...

Пастаяў трохі ён на адным месцы, абцёр з ілба халод-
ны і буйны пот, прыслухаўся да нямой цішы і рушыў у
той бок, дзе стаяла і чакала яго Волька. І ўжо абуяны
нездаволеным шалам і нейкім пачуццём ад гэтай сьляпой
востра пахучай ночы, здушыць яе зараз у сваіх абнімах—
ён мацаў абедзьвюма рукамі маладыя хвойкі, шукаючы
яе, як нечакана, нешта зашумела, рвануў дзікі віхор і...
сьціхла.

Тады яскрава ўбачыў Антон, як нешта перад ім слаба
трэснула і зазьзяла на тоненькай ножцы аграмадным,
вогнена-крывавым, з дзіўтна-цудоўным пералівам сьве-
жае чалавечае крыві ці марознага сьнегу пад праменем

месяца, цвѣтам, ды з такім моцным пахам, што ў Анто-
на начало аж дзёрці ў носе і роце і хацелася чыхнуць,
ды ўсё ня было як...

— Антонка, рві!.. І я твая!.. — ціха, настойна ні
то загадала, ні то папрасіла яго Волька, і ён, яшчэ раз
глянуўшы на яе, працягнуў дрыжачую руку, і каб не
намыліцца—схапіў жменяю за краску...

Д'ябальскім сьмехам пракацілася па лесе, прымнуў
пром ды так моцна, што аж затраслася зямля пад нагамі,
зноў моцна, едка ад гэтага паху загазытала ў носе і балю-
ча нясутрымана залякла краска ў руцэ...

Усьміхнуўся Антон і з бязьмерным шчасьцем глянуў
на Вольку, а на яе месцы ўжо была ня Волька-красуня,
а старая, гарбатая баба і ціха сьмяялася старым, да
вупэй шырокім ротам... Яна працягнула сваю кастля-
вую руку, каб выхапіць у Антона папараць-кветку, але ў
гэты час Антон з усёй сілы сыцінуў яе ўжо ў прыгарш-
чах, і ад дзікай, нечалавечай болі... прахапіўся.

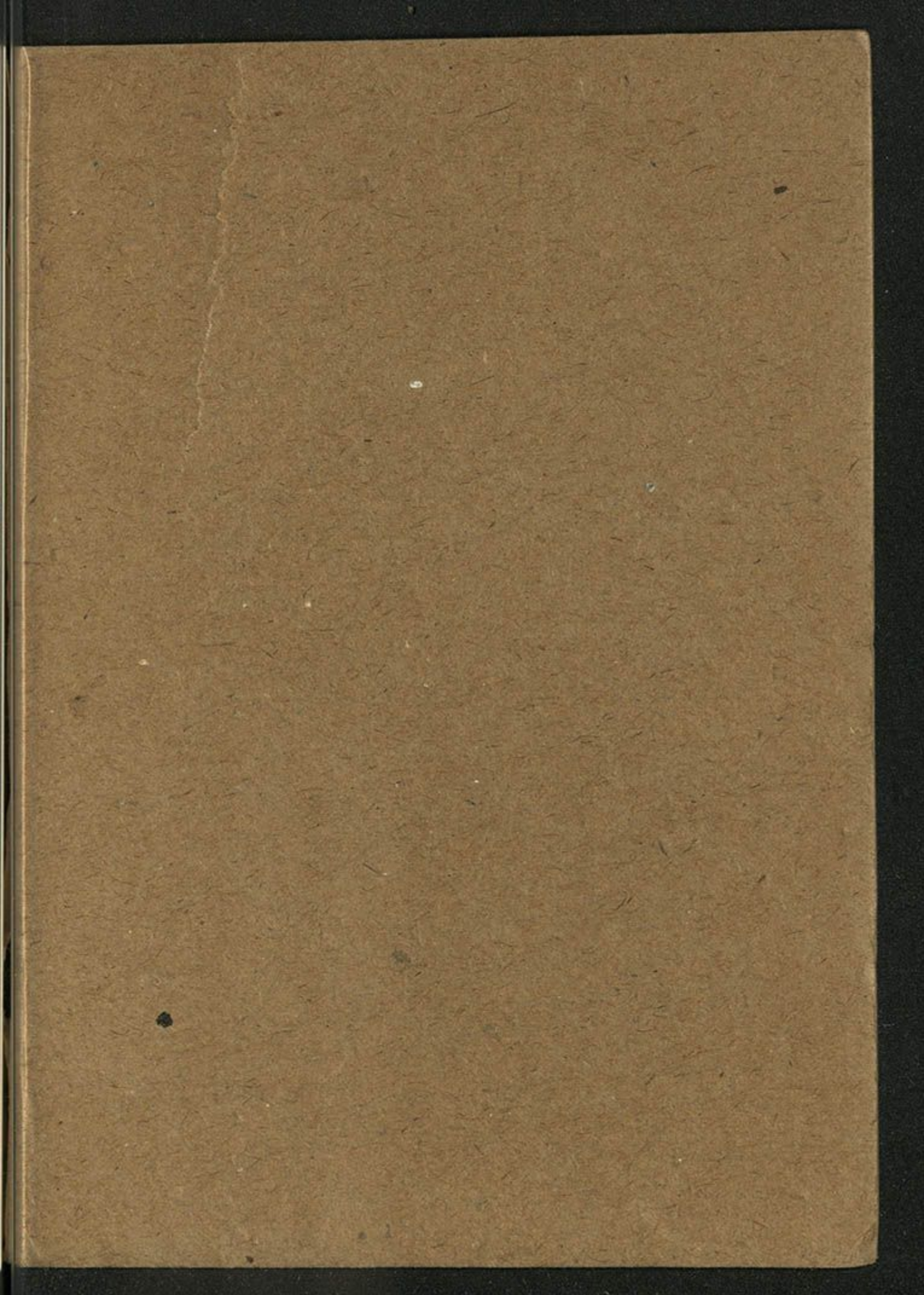
Аж за жываты ўзяўшыся рагаталі начлежнікі, нават
і Сымон стары калаціўся ўсім сваім целам ад дробнага
сьмеху, а Антон нейкім парадкам падсунуўшыся к
апню—трымаў абедзьвюма рукамі за жар дымную гала-
вешку...

Ужо днелася. Тухла волнішча на той бок ракі, на
хутары галасілі пэўні, хтосьці сіпла зваў некага ў
паллавах.

З Ы М Е С Т

	Стар-
Крык працы . 1926	3
На начлезе	18
Так часта бывае	45
Ноччу Купальскаю	52

1964 г.

а

Цана 35 кап.

В0000003 138442

Бел. гадзед
1994 г.

